

800 ГОДИНА СРПСКЕ МЕДИЦИНЕ

ЧЕТВРТИ БЕОГРАДСКИ ЗБОРНИК **1**

СРПСКО ЛЕКАРСКО ДРУШТВО

800 ГОДИНА СРПСКЕ МЕДИЦИНЕ

**Зборник радова Дванаестог конгреса
историчара медицине**

800 година српске медицине,

одржаног од 14. до 18. септембра 2021.
у Дому Српског лекарског друштва,
Београд, Краљице Наталије 3

Уредник

Др Зоран Вацић

Програмски одбор

Академик Радоје Чоловић (председник), проф. др Радмила Гудовић,
проф. др Душан Лалошевић, пук. проф. др Драган Микић,
прим. др сц. Петар Пауновић

Научни одбор

Генерал доц. др Вељко Тодоровић (председник),
проф. др Јован Максимовић,
др сц. Јелена Јовановић Симић,
прим. др Нада Лазовић,
прим. мр сц др Ненад Ђорђевић

Организациони одбор

Др Зоран Вацић (председник),
прим. др Милче Чанковић Кадијевић (секретар

Рецензенти

Научни саветник прим. др сц Александар Недок
Доц. др Зорица Мркоњић
Мр фарм. спец. Јасмина Арсић
Лидија Опојевлић Хофман, музејски саветник
Проф. др Милан Стануловић
PhDr. L'udovit Hallon, DrSc.

Број акредитације: А-1-1152/21

800 ГОДИНА СРПСКЕ МЕДИЦИНЕ

Књига 1

Српско лекарско друштво

Београд
2024

Фотографија на корици:

Професор др Александар Ђ. Костић (1893–1983).

Фотографија је власништво Секције за историју медицине СЛД.

Аутор фотографије прим. др Александра Недока Мики Величковић

САДРЖАЈ

Зоран Вацић Уводна реч	11
Зоран Вацић Рута (<i>Ruta graveolens L.</i>) у терапији кроз векове	15
Сања Миленковић, Драгана Давидовић, Маја Милорадовић Женске болести у Средњем веку - лечење жена по Тротули	55
Ђорђе Вуковић Трагом Николе лекара („врача“), првог познатог преводиоца са латинског језика	67
Слободанка Илић-Тасић, Јасмина Радовановић Лечење епилепсије лековитим биљем у манастирским болницама	87
Јасмина Радовановић, Слободанка Илић-Тасић Светлосне поруке лековитог биља које су се користиле у лечењу епилепсије	105
Тања Петронијевић Соран из Ефеса (98-138), највећи гинеколог старог века – „Отац гинекологије“	115
Зоран Д. Јевтић Развој српске медицине у средњем веку	123
Петар Пауновић Прим. др Милорад Драгић – социјални лекар, педагог и здравствени просветитељ – Прилог историји здравственог просвећивања у Тимочкој Крајини	133
Наташа Чоловић Проф. др Радмило Јовановић, санитарски генерал мајор	143
Јелена Јовановић Симић, Драгомир Бонџић Доктор Илија Шапшал (1878-1949), професор Медицинског факултета у Београду, преводилац и приређивач првог српског уџбеника из анатомије	153

Радмила Гудовић, Биљана Срдић Галић, Синиша Бабовић, Владимир Сакач, Душанка Добановачки Утисак који је научни рад Јована Андрејевића о грађи јетре оставио на стручну јавност у свету	175
Исидора Стојановић Теодосић Др Владислав И. Шварц (1910–1994) – прилози за биографију	201
Марија Аћимовић Мр Бранислав Радосављевић (1893–1955) – забрављени пиротски апотекар	213
Волођа Ђуковић Др Десанка Бан Кокотовић (1889-1938) – прва жена лекар у Пријепољу	223
Остоја Војиновић Др Ладислав Семзе (1888 - 1964) - велики лекар мале вароши Велика Кикинда	257
Ивана Б. Спасовић Константин Пејчић и Љубомир Ненадовић – градски физици у Панчеву	267
Милче Чанковић Кадијевић, Ивана Б. Петровић Биографски циклуси докторке Данице Калић Филиповић	281
Наташа Чоловић Томас Хочкин и Хочкинова болест	289
Горан Чукић Пегавац на подручју Дубровника у описима случајева Аматус Луситануса (Ендемија пегавца на простору Западног Балкана)	299
Горан Чукић О пегавцу у дневном листу „Политика“ 1913. године	341
Јелица Илић Смрт од шпанског грипа у Зајечарском срезу	349
Владимир Кривошејев Пандемија шпанске грознице у српској историографији	365
Наташа Милићевић Заразне болести у источном делу окупиране Србије 1941-1944.	381

Нада Лазовић, Драгана Бојовић, Миша Раичевић Епидемије на територији Чачка и околине кроз историју	401
Милена Жикић Амбасадорке српске државе у Америци за време Великог рата	415
Лука Николић Пропаст српских регрута при повлачењу кроз Албанију 1915.	431
Томислав Р. Симоновић Болнице, мисије лекара и медицинских сестара Џона Фротингама	459
Емил Либман, Владимир Сакач Ранари – бербери у Суботици у другој половини XVIII века	475
Радоје Чоловић Гинеколошке операције на хируршком одељењу Опште државне болнице у Београду у периоду од 1888. до 1922. године	489
Радоје Чоловић Операције на јетри, жучним водовима, панкреасу и слезини на хируршком одељењу Опште државне болнице у Београду од 1888. до 1922. године	503
Радоје Чоловић Операције на танком и дебелом цреву, ретроперитонеуму и трбушном зиду на Хируршком одељењу Опште државне болнице у Београду у периоду од 1888. до 1922. године	517
Радоје Чоловић Операције на локомоторном апарату у Србији до 1922. године	531
Anna Falisová, Silvia Capíková (Словачка) Prof. MU Dr. A. J. Chura and Development of Pediatric Care in Slovakia	543
Гордана Велојић Педесет година Службе за анестезију Здравственог центра Зајечар	563
Марина Ј. Јањић Здравствена заштита ученика Врањске гимназије од оснивања до Другог светског рата	573

Нада Петровић Организација здравства у Југославији у оквиру савезне управе у периоду 1956–1971. године	591
Борис Ајдиновић, Вељко Тодоровић Приказ <i>Енциклопедијског латинско – српског медицинског речника</i> пуковника професора др Миодрага Р. Одавића	605
Анкица Јеленковић Српски језик у медицини: 180 (150) година стварања, развоја и очување српске медицинске терминологије	615
Дејан Милорадов Речник медицинске терминологије Милана Јовановића Батута	627
Слободан Николић, Владимир Живковић Милован Миловановић и српска стручна судскомедицинска терминологија	659
Младена Лалић-Поповић, Немања Тодоровић, Небојша Павловић, Јелена Чањи, Светлана Голочорбин-Кон Хронолошки преглед фармакопејског статуса сирупа у српским фармакопејама	665
Јелена Манојловић „Код угарског краља светог Стефана“ – реконструкција једне апотеке	681
Анкица Јеленковић Фармакотерапијске обмане у Србији некад и сад	691
Гордана Буловић, Стеван Вуков Омиљени козметички препарати у нашим апотекама на раскршћу векова	703
Марија Поцевски, Предраг Поцевски, Божидар Поцевски, Развој фармације у Врању	713
Данијела Ђукић-Ђосић Последипломске студије из токсикологије на Фармацеутском факултету Универзитета у Београду од оснивања до првих година новог миленијума	727
Нела Пушкаш, Ивана Арађан Институт за хистологију и ембриологију „Александар Ђ. Костић” – тајне из заборављене архиве	747

Дијана Бујаковић Рад подмлатка ОО Црвеног крста Пријеполје у периоду од 1961. до 1971. године	761
Јелена Јовановић Симић, Стеван Вуков Трагом музејских аквизиција: фотографије из заоставштине др Ива Куна	773
Јасмина Ахметагић Едуард Ајнштајн као књижевни јунак	805
Слободан Продић, Вања Продић (Зло)употреба психијатрије у политичке сврхе: искуства совјетског режима	821
Вељко Тодоровић, Сениша Машић, Ивица Јанковић „Начела војне хигијене“ доктора Владана Ђорђевића : осврт на почетку треће деценије Двадесет првог века	833
Гордана Лазаревић Просветитељски рад др Светозара М. Марковића кроз уређивање часописа <i>Дом и школа</i> и <i>Светлост</i>	849
Марија Ромић Трансфузиологија у Србији кроз штампана издања од 1948-2021. године	867
ДОДАТАК	
Вељко Тодоровић In memoriam Александар С. Недок (1925 – 2024)	877
Библиографија радова прим. др сц. Александра Недока из области Историје медицине	881
Аутори радова објављених у Зборнику радова саопштених на Дванаестом конгресу историчара медицине „800 година српске медицине“	889

РУТА (*RUTA GRAVEOLENS L.*) У ТЕРАПИЈИ КРОЗ ВЕКОВЕ

Зоран Ваџић*

Академија медицинских наука
Српског лекарског друштва, Београд

Апстракт. – Рута (*Ruta graveolens L.*, Rutaceae) је лековита биљка чије се коришћење може пратити у континуитету од античке до савремене хербалне медицине. Употреба руте помиње се и у рукопису *Хиландарски медицински кодекс* № 517, средњовековном приручнику за лекаре, написаном на народном српском језику, са извесним примесима старословенског, који садржи учења школа из Салерна и Монпељеа. Најобимнији спис *Кодекса* је фармаколошки, у коме су описани једноставни и сложени лекови и отрови. У овом раду упоређиване су терапијске индикације за употребу руте у античкој, европској и српској средњовековној медицини (са посебним акцентом на *Хиландарски медицински кодекс*) и нововековној српској народној медицини.

Кључне речи: рута, античка медицина, средњовековна медицина, Хиландарски медицински кодекс, српска народна медицина

Увод

О руту (*Ruta graveolens L.*)

Рута (*Ruta graveolens L.*) припада породици Rutaceae која садржи око 160 родова и више од 2.000 врста. То је вишегодишњи зимзелени грм висок до 80 цм. Стабљике су дрвене у близини базе, ближе врховима су зељасте. Цветови су зелено-жућкасти и налазе се на врху стабљике удружени у рацемозне, гроздасте, цвасти. Цвета од маја до јула. Плод је чаура у којој се налазе семенке. Цела биљка јако мирише због присуства етарског уља у свим њеним деловима. Самоникло расте на сушним и стеновитим теренима. У баштама се гаји као мирисно и украсно цвеће, зачин и лековита биљка. Услед присуства фотокумарина, биљка у контакту са кожом изазива њену фотосензибилност, која се манифестује хиперпиг-

* jeremija1955@gmail.com

ментацијом, отоком, сврабом, па и опекотинама и појавом пликова. Рута је лековита, али и отровна биљка па се не препоручује за самолечење¹.

Рута је пореклом из медитеранског поднебља, међутим њена распрострањеност није ограничена само на овај простор, тако да се стањишта *Ruta sp.* протежу и на Африку, Азију и амерички континент.

Рута је била једна од главних биљака европских фармакопеја од давнина. За лечење се углавном употребљава лист, ређе врхови гранчица у цвету и семе (*Rutae folium, herba et semen*). Из различитих делова биљке изоловано је више од 120 хемијских једињења које можемо сврстати у четири главне групе: (1) *алкалоиди* хинолина, кинолинона (нпр. гравеолин), фурокинолина (нпр. диктамин, γ -фагарин, скимиамин, кокусагинин, рутамин, птелеин), пиранокинолина (нпр. руталинијум) и акридона (нпр. фуракридон); (2) *кумарини* попут кумарина, дикумарина, фуранокумарина (бергаптен, псорален, изоимператорин, рутарин, рутамамарин, рутаретин, ксантотоксин, халепензин), пиранокумарина и једињења кумарин-нафтохинона; (3) најважнији *флавоноиди* су рутин (кверцетин-3- β -рутинозид) и кверцетин; (4) главне компоненте *есенцијалног уља* су 2-нонанон, 2-нонилацетат, 2-ундецил ацетат, 1,8 -цинеол, ментол, α -пинен, лимонен.

Активне супстанце су присутне у променљивим количинама у надземним деловима биљке².

Српски народни називи за ову биљку су: рута, руда, рутвица, вртна рутвица, винска рутвица, рутва, питома руда, ситна рута, рунда, пигањ, мењик, петопрсница, седеф, седев, седефчић, седефче, веранд, вирента.

Име рута потиче од грчке речи *ruythai* (ρυεσθαι) са значењем спасавати, и у вези је са лековитошћу биљке, и латинског *graveolens* (јаког мириса)³.

1 Туцаков, Ј. *Лечење биљем – фитотерапија*, Београд: Култура, 1971, 557; Петровић, С. *Лековито биље у Србији*, Српски архив за целокупно лекарство, одељак други, књига XVI, Београд: Краљевска државна штампарија, 1883, 92; Tasić, S., Šavikin, K., Menković, N. *Vodič kroz svet lekovitog bilja*, Београд: Alexandria, 2009, 116; Пешић Гостушки, Р. *Лечење болести лековитим биљем Југославије*, Београд: издање штампарије „Глобус“ Борђа Анђелковића, 1935, 411; Kišgeci, J. *Lekovite i aromatične biljke*, Београд: Partenon, Srpska književna zadruga, 2008, 95.

2 Туцаков, Ј. *на истом месту*; Tasić, S. i sar. *na istom mestu*; Parray, Sh. A. and all. *Ruta graveolens: from Traditional System of Medicine to Modern Pharmacology: an Overview*, *Am. J. PharmTech Res.* 2012; 2(2), 240; Committee for veterinary medicinal products *Ruta graveolens*, https://www.ema.europa.eu/en/documents/mrl-report/ruta-graveolens-summary-report-committee-veterinary-medicinal-products_en.pdf Преузето 13. 12. 2020.; Asgarpanah, J., Khoshkam, R. *Phytochemistry and pharmacological properties of Ruta graveolens L.*, *Journal of Medicinal Plants Research* Vol. 6(23), pp.3942-3949, 21 June, 2012 Available online at <http://www.academicjournals.org/JMPR> DOI: 10.5897/JMPR12.040 Преузето 15. 5. 2021.; PDR for Herbal Medicines Fourth editions, https://www.academia.edu/42179490/PDR_for_Herbal_Medicines_4th_Edition Преузето 21. 5. 2021.; http://www.floraiberica.es/floraiberica/texto/pdfs/09_n18_01_Ruta.pdf Преузето 22. 1. 2021.

3 Gligić, V. *Etimološki botanički rečnik*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1954, 86. 192.

Хипократски концепт медицине

Хипократска школа учи да болест настаје услед поремећаја равнотеже између четири хумора⁴ – *животна сока у телу* (три видљива ентитета: крв, слуз /флегма/, жута жуч и теоријског ентитета: црна жуч)⁵ и/или четири *својства* или квалитета (топло, хладно, влажно, суво) који варирају у четири степена интензитета (I–IV). Сваки од хумора повезан је са једном од четири стихије или елемента (грч. στοιχείου, лат. elementum): ваздух, вода, ватра и земља⁶; четири *органа*: срце, јетра, слезина, мозак, као и са четири *годишња доба* (у сваком преовлађује један хумор), четири *старосна доба* човека: новорођенче, младост, зрело доба и старост и четири *ветра* који потичу са четири различите стране света. Сваки хумор је одређивао *темперамент* (флегматик, сангвиник, колерик и меланхолик). У зависности од тога који хумор преовлађује развија се један од четири типа грознице (Табела 1).

Табела 1
Космологија античке медицине заснована на учењима
Хипократове школе и Галена⁷

Хумор (сок)	Стихија (елемент)	Својство	Темперамент	Орган	Годишње доба	Ветар	Животно доба	Тип грознице
Крв	ваздух	топло и влажно	сангвиник	срце	пролеће	јужни	новорођенче	континуирана грозница
Жута жуч	ватра	топло и суво	колерик	јетра	лето	источни	младост	терциана (тродневка)
Црна жуч	земља	хладно и суво	меланхолик	слезина	јесен	северни	зрело доба	квартана (четвородневка)
Слуз / флегма	вода	хладно и влажно	флегматик	мозак (глава)	зима	западни	старост	свакодневна

4 Хумор од латинске речи *итог* са значењем: течност.

5 Тетрахуморална теорија везује се и данас за Хипократово име, иако је „несумњива чињеница да је њен аутор Хипократов ученик и зет Полиб“ – Стевановић, Д. Хипократски спис о врстама ваздуха, воде и места (предговор). Хипократ. *О врстама ваздуха, воде и места*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2007, 8-9. О изворима тетрахуморалне теорије види и: Stevanović, D. Piti ili ne piti: Hipokrat, O vrstama vazduha, vode i mesta, *Lucida intervalla*, 28 (2003), 2, 105.

6 Творац учења о четири стихије (елемента) је Емпедокле из Агригента (грч. Εμπεδοκλής ο Ακράγαντινος, око 495–435. пне.), старогрчки философ, лекар, научник и песник, који је своје филозофско учење изнео у песни *О природи* (Περὶ φύσεως). Емпедокле говори да је постајање *мешање*, а престајање *размешавање* четири *прасупстанце* (земље, воде, ваздуха и ватре), које он зове *коренима света*, касније названим *стихије*. Стихије су непостале, непроменљиве и непропадљиве. Све постаје и пропада спајањем и растављањем стихија, а квалитет је условљен саставом и размерама делова стихија. По Емпедоклу човек је најсавршенија мешавина свих стихија. – Бурић, МН, *Историја хеленске књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996, 490.

7 Прилагођено према: Bovey, A. *Tacuinum Sanitatis: An early Renaissance guide to health*. London: Paul Holbert, 2005, и <https://de.wikipedia.org/wiki/Humoralpathologie> Преузето 19. 3. 2021.

Гален⁸ је додао шест чинилаца који, такође, утичу на здравље: (1) храна и пића, (2) околина и ваздух, (3) кретање и одмор, (4) сан и будност, (5) елиминација и задржавање (излучевина) и (6) психичка стања⁹.

Ако у организму постоји равнотежа хумора (*eukrasia*), особа је здрава, поремећај односа хумора (*dyskrasia*) значи болест. Болест се јавља и у поремећају њихових својстава (топло/хладно, суво/влажно). Равнотежа сокова је различита за сваку особу и, између осталог, зависи од старости, али и годишњег доба. Дискразија може настати услед недостатка, вишка или кварења једног или више сокова¹⁰. Примера ради: уколико је у човечијем организму топлота израженија од количине телесне течности, долази до њеног испаравања, што доводи до болести. Ако је, пак, у организму велика количина телесне течности (влага), а нема довољно топлоте, ствара се вишак флегме, која, такође, проузрокује болести¹¹.

Лечење се заснивало на поновном успостављању *равнотеже* хумора. Постојала су два принципа лечења: *принцип супротности* (*contraria contrariis*) применом лекова који сузбијају механизме болести (вода гаси ватру, а земља зауставља ветар, тј. ваздух) и *принцип сличности* (*similia similibus*) применом лекова који опонашају механизам настанка болести. У зависности од природе болести оболелима су давани лекови и храна која „хлади“ или „греје“ организам и помаже евакуацију штетних пнеума (димова) које доводе до поремећаја равнотеже четири животна сока у телу и четири својства¹².

Сви једноставни лекови (*simplicia*) који су се користили за лечење болести, било сами или у саставу сложених лекова, имали су, у складу са

8 Клаудије Гален из Пергама (грч. Κλαύδιος Γαληνός τῆς Περύγειου, лат. Claudius Galenus Pergamenus, 129 – око 216) био је познати грчки лекар и философ који је живео и радио у Римском царству. Утицао је на развој различитих медицинских грана: анатомије, патологије, физиологије, фармакологије и неурологије. Главно дело је *Уметност медицине* (грч. Τέχνη Ιατρική, лат. *Ars medica*). Гален основно тумачење свих животних процеса базира на пнеуми (духу). Пнеума је суштина живота и животне снаге и она управља материјом. Постоје три облика живота: психички, животињски и вегетативни, сходно томе и три пнеуме: *пнеума психикон* (πνεῦμα ψυχικόν, *spiritus animalis*) којој је седиште у мозгу и распростире се по телу преко нервног система, њој одговара душевна сила; *пнеума зотикон* (πνεῦμα ζωτικόν, *spiritus vitalis*) са седиштем у срцу, распростире се по телу кроз артерије и показује се куцањем пулса, њој одговара пулсирајућа сила и *пнеума физикон* (πνεῦμα φυσικόν, *spiritus naturalis*) са седиштем у јетри одакле кружи кроз вене, чинећи „природни дух“, њој одговара анимална сила. Силе управљају варењем хране, растом и диференцирањем органа.

9 Daunay, M-Ch., Janick, J., Paris, HS. *Tacuinum Sanitatis: Horticulture and Health in the Late Middle Ages, Chronica Horticulturae*, 49 (2009), 3, 2.

10 Авицена наводи да постоје ендогени и егзогени чиноци који доводе до „кварења“ хумора. Тумачећи Галенову хуморску физиологију он пише „поред добре крви, може се појавити и лоша крв“. Лоша крв настаје ако се крв превише загрева или хлади (ендогени чинилац), или ако је помешана са „злим соком споља“ (егзогени чинилац). – <https://de.wikipedia.org/wiki/Humoralpathologie> Преузето 19. 3. 2021.

11 Примера ради, грчки философ Хераклит је, према предању, умро тако што је, облевши од водене болести, данима боравио у штали, прекривен балегом, у нади да ће њена топлота учинити да вишак воде испари што би довело до оздрављења. – Diels, H. *Predskratovci, fragmenti*, 1 tom, Zagreb: Naprijed, 1983, 138.

12 Гален је писао да се равнотежа сокова може успоставити дијететиком и лековима, али и хируршким интервенцијама.

тетрахуморалном теоријом, једно од следећих својства *топло/влажно, топло/суво, хладно/влажно, хладно/суво* и четири степена интензитета. Руте је приписано топло и суво својство (III степен)¹³ и користила се за лечење запаљења (топлота против топлоте; *принцип сличности*) и за смањење вишка течности у телу (топло и суво против влаге и хладноће; *принцип супротности*).

Полибову тетрахуморалну теорију разрађену у спису *Природа човека* (Περὶ φύσιος ἀνθρώπου) и учења хипократске школе о здрављу и настанку болести додатно су развијали византијски и исламски лекари.¹⁴ Захваљујући преводима списа античке и византијске медицине са грчког на арапски, а потом са арапског на латински језик, тетрахуморална теорија о настанку болести доминирала је у западној медицини све до средине XIX века¹⁵.

ЦИЉ РАДА

Упоређивањем терапијских индикација руте (*Ruta graveolens* L.) утврдити постојање сличности и/или разлике њене употребе у античкој, средњовековној европској и српској медицини (*Хиландарски медицински кодекс број 517*) и нововековној српској народној медицини.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ

Општи опис коришћења руте у грчкој античкој медицини наведен је на основу трактата садржаних у *Corpus Hippocraticum*¹⁶ и Диоскори-

13 Platearius *De simplicibus medicinis* – <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/gdz>, PDF 45. Преузето 2. 10. 2019.

14 У средњем веку највећи допринос разради тетрахуморалне теорије настанка болести дао је Ибн Сина (лат. Avicenna, 980-1037) персијски философ, лекар и научник. Авицена је аутор петотомне медицинске енциклопедије *Канон медицине* (Al-Qanun fi't-Tibb), која је била стандардни медицински уџбеник у исламском свету и Европи до XVIII века. У првој књизи *Канона* пише о четири елемента: „Лекар, међутим, мора да верује научнику да постоје четири елемента и ништа више, од којих су два лака, а два тешка; а лаки су ватра и ваздух, тешки земља и вода“. Да би објаснио здравље и болест Авицена прецизно описује односе равнотеже четири хуморално-патолошки постулирана телесна сока који одређују природу људског бића. У *Канону медицине* систематизоваће Галенове списе и изложити критици поједине Галенове ставове у вези са природом хумора. – <https://de.wikipedia.org/wiki/Humoralpathologie> Преузето 19. 3. 2021.

15 Тачније до 1858. године у којој је објављена књига *Die Cellularpathologie in ihrer Begründung auf physiologische und pathologische Gewebelehre* (Ћелијска патологија заснована на физиолошкој и патолошкој теорији ткива) Рудолфа Вирхова (Rudolf Ludwig Carl Virchow, 1821-1902). Година објављивања ове књиге, којом су постављени основи хистопатологије и ћелијско-патолошког концепта болести, је година рођење модерне медицине. Вирховљево учење да је узрочник свих болести оштећење ћелије заменило је хуморалну теорију настанка болести.

16 *Хипократов зборник* (Corpus Hippocraticum) садржи око 60 старогрчких медицинских дела, сабраних у 72 књиге, који су настајали у распону од друге половине V в. пне до II в. не. Сматра се да је у овом зборнику и 13 дела која се могу, са мањом или већом сигурношћу, приписати Хипократу. Зборник, који је као целина конституисан између III в. пне и II в. не, садржи три групе текстова различитог порекла: (1) списе из школе

дове¹⁷ *О лековитим материјама* (грч. Περὶ ὕλης ἰατρικῆς, лат. De materia medica)¹⁸.

Употреба руте у европској средњовековној медицини истраживана је у класичним делима професора Медицинске школе из Салерна Тротуле¹⁹ и Матије Платеаријуса²⁰, такође и у *Compedium Salernitanum*²¹.

са острва Кос, (2) нозолошке расправе (етиологија и класификација болести) из школе на Книду, и (3) трактате непознатог порекла у којима се разматрају односи философије и медицине. Целина *Хипократовог зборника* је камен темељац зграде западне медицинске праксе. Подаци о употреби руте у *Corpus Hippocraticum* коришћени су на основу рада Pollio, A., De Natale, A., Appetiti, E. Aliotta, G., Touwaide, A. 2008. „Continuity and change in the Mediterranean medical tradition: Ruta spp. (rutaceae) in Hippocratic medicine and present practices.“ *Journal of ethnopharmacology*. 116, 469–482. (У даљем тексту Pollio, A., De Natale, A., Appetiti, E., and all.).

17 Педаније Диоскорид (Πεδάγιος Διοσκορίδης, лат. *Pedanius Dioscoridus*, око 40–90) био је грчки лекар који је службовао у војсци римског цара Нерона. Сматра се зачетником фармакогнозије. Аутор је петотомне енциклопедије лековитог биља *О лековитим материјама* која обухвата целокупно античко знање о фармакологији и примењеној ботаници. Ова књига написана око 78. године све до краја XVI века била је најважнији приручник за лекаре, апотекаре и биологе. У овом делу описано је 657 биљних лекова, хиљада медицинских биљних препарата и скро пет хиљада њихових могућих терапијских дејстава, такође и извештај број лекова минералног и животињског порекла. За нашу историју медицине значајан је податак да је у болници коју је Краљ Милутин подигао 1308. године у Цариграду код манастира Светог Јована Претече (грч. *Προδρομα*, Πρόδρομος) чуван *Диоскоридов кодекс*, преписан за време владе цара Анастасија I (око 512. године) за Аницију Јулијану ћерку западно-римског цара Олибрија. Данас се овај богато илустровани манускрипт налази у Националној библиотеци у Бечу.

18 Pedanii Dioscoridis anazarbei De Materia Medica libri quinque ad fidem Codicum manuscriptorum, editionis aldinae principis usquequaque neglectae, et interpretum priscorum textum recensuit, varias addidit lectiones, interpretationem emendavit, comentario illustravit Curtius Sprengel, Tomus primus, Lipsiae, 1829, https://books.google.rs/books/download/Pedanii_Dioscoridis_de_materia_medica.pdf. Преузето 26. 5. 2017.

19 Тротула из Салерна (*Trotula Salernitanum*, ?–†1097), потицала је из племићке породице Руђеро (Ruggiero), била је супруга професора Медицинске школе у Салерну Јована Платеаријуса (Joannes Platearius I) и мајка Матије (Mattheus) и Јована Платеаријуса млађег. Аутор је четири дела: *Tractatus de egritudinibus mulierum*, *Liber de sinthomatibus mulierum*, *De curis mulierum*, *De ornatu mulierum*. Подаци о употреби руте коришћени су на основу књиге Green, M. H. (Edited and Translated). *The Trotula a Medieval Compendium of Women's Medicine*, Philadelphia: University of Pennsylvania, 2001.

20 Матија Платеаријус (Mattheus Platearius, ? – †1161), аутор књиге *De Simplici medicina dictus Circa Instans*. Подаци о рути коришћени су на основу издања из 1497. године [(Practica dicta breviarium) Practica Jo. Serapionis dicta breviarium. Liber Serapionis de simplici medicina. Liber de simplici medicina dictus circa instans. Practica platearij] – <https://gdz.sub.uni-goettingen.de/id/PPN364855967> Преузето 12. 9. 2019.

21 *Compedium Salernitanum* је назив зборника из XII века, кога чини 35 медицинских расправа професора медицинске школе у Салерну. Овај рукопис пронашао је 1837. године у библиотеци гимназије Св. Марије Магдалене (католичка школа основана 1267. године у Вроцлаву, Пољска) пруски лекар, ботаничар и историчар медицине Аугуст Вилхелм Хеншел (August Wilhelm Henschel, 1790–1856). Оригинални рукопис *Кодекса* уништен је током бомбардовања Вроцлава у Другом светском рату, међутим, сачуван је препис начињен приликом његовог проналаска. Италијански лекар и писац др Салваторе де Рензи (Salvatore De Renzi, 1800–1872) објавио је *Кодекс* у пет књига у периоду од 1852. до 1857. године. (Изворни назив овог дела је: *Collectio Salernitana, ossia documenti inediti*, e

Анализирана је употреба руте у рашчитаном тексту *Хиландарског медицинског кодекса бр. 517* и његовом преводу на савремени српски језик. Приликом анализе текста, када су уочене веће несагласности између рашчитаног текста и превода на савремени српски језик консултоване су фотографисане странице рукописа *Кодекса* које се налазе у Архиву САНУ²².

За утврђивање научног имена појединих симплиција које се помињу у сложеним лековима *Хиландарског медицинског кодекса* у чији састав улази рута, консултовани су класични списи: Диоскоридова *De Materia Medica* и *Antidotarium* Николе Салернићанина²³.

Зарад сигурнијег тумачења медицинских, фармаколошких и ботаничких израза из *Хиландарског медицинског кодекса* и њиховог имена на савременом српском језику коришћени су општи и специјализовани речници.

Употреба руте у српској средњовековној медицини истраживана је и у *Ходошком зборнику*.

Извори за анализу терапијских индикација за коришћење руте у нововековној српској народној медицини су подаци из књига објављених у распону од преко два века. Најстарије дело је Захарије Орфелин *Искусни подрумар* (1783)²⁴, потом: Константин Пеичић. *Руководитељ к изгубљ-*

trattati di medicina appartenenti alla scuola medica salernitana, raccolti ed illustrati da G. E. Henschel, C. Daramberg, E. S. De Renzi. [*Салернитанска колекција*, односно необјављени документи и медицинске расправе који припадају медицинској школи у Салерну, које су прикупили и разјаснили Г. Е. Хеншел, К. Дарамберг и Е. С. де Рензи]. – <https://books.google.de/books?id=oНАНААААсААЈ> Преузето 12. 2. 2021.

22 АСАНУ, *Стара збирка 447/517. Фототипско издање Хиландарског медицинског кодекса № 517*, објављено је 1980. године са уводном студијом Реље В. Катића „Хиландарски медицински кодекс, његов садржај, порекло и значај“ (*Хиландарски медицински кодекс № 517*, фототипско издање, Београд: Народна библиотека Србије, 1980).

23 О Николи Салернићанину (Nicolaus Salernitanus), аутору најпознатије средњовековне фармакопеје *Антидотаријум* (Antidotarium), не зна се много. Христифор де Хонестис (Christophorus de Honestis) каже за њега да је био искусан лекар практичар и изузетан природњак. Други средњовековни писци не дају више детаља о њему. Силвије (Sylvius) га назива Salernitanus; али ни он, нити било који други писац тог времена о њему не говори као о Николи Препозитусу (лат. praepositus = управник). Питање је: да ли је овај Никола био управник медицинске школе Collegium Hippocraticum из Салерна? Време настанка *Антидотаријума* можемо утврдити само посредно. На основу година објављивања дела других писаца чије се прескрипције преносе у *Антидотаријум* закључује се да је написан крајем XI или у првим деценијама XII века. Иначе, постоје три велике средњовековне збирке рецепата чији се аутор зове Никола. Најстарија збирка је *Antidotarium* од Nicolausa Salernitanusa, који се погрешно назива Nicolaus Praepositus. Највећа збирка је латински превод дела *Δυναμειών* (Dynameron) Николе Мирепсуса из Александрије (грч. Νικόλαος Μυρεψός, лат. Nicolaus Myrepsus) византијског лекара из касног XIII века, која садржи 2667 рецепата, а трећа је *Dispensatorium ad aromatarios* који је погрешно приписиван Nicolausu Salernitanusu. Ернест Викерсхајмер сматра да је аутор овог дела француски лекар Nicolaus Praepositus који је живео у Лиону око 1500. године. van den Berg, W. S., Увод. Eene Middelnederlandsche vertaling van het Antidotarium Nicolai https://www.dbnl.org/tekst/_antoo4wsva01_01/_antoo4wsva01_01_0018.php Преузето 16. 2. 2019. *Антидотаријум* Николе Салернићанина је често преписиван, односно прештампован, са допунама новијих рецепата, тако да се у њему могу наћи и прескрипције из XIII, XIV, XV века.

24 Коришћено је фототипско издање књиге објављене у Панчеву (Наклада књижаре Браће Јовановића): Орфелин, З. *Искусни подрумар*, Београд: Народна библиотека Србије, Горњи Милановац: Дечје новине, 1986.

ном здрављу (1854), Владан Ђорђевић *Народна медицина у Срба* (1872), Васа Пелагић *Народни учитељ* (1879)²⁵, Сава Петровић *Лековито биље у Србији* (1883), Павле Софрић *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба* (1912)²⁶, Риста Пешић *Гостушки Лечење болести лековитим биљем Југославије* (1935), Јован Туцаков *Лечење биљем – фитотерапија* (1971), Драгослав Животић *Лековито биље у народној медицини* (1985), Јан Кишгеци *Лековите и ароматичне биљке* (2008) и Славољуб Тасић, Катарина Шавикин и Небојша Менковић *Водич кроз свет лековитог биља* (2009). За употребу руте у лечењу епилепсије консултована су дела Слободанке Илић-Тасић: *Епилепсија у српским средњеveковним земљама* (докторска дисертација)²⁷ и монографија *Епилепсија иза манастирских врата* (у српским средњеveковним болницама)²⁸.

РЕЗУЛТАТИ И РАСПРАВА

Резултати

Рута у списима античких лекара

Прво помињање употребе руте за лечење у античкој грчкој медицинској литератури је у списима *Хипократског зборника*²⁹ (*Corpus Hippocraticum*: „De morbis II-III“, „De natura muliebris“, „De morbis mulierum I-II“, „De sterilitate mulierum“, „De affectionibus interioribus“, „De vulneribus“, „Regimen“, „De affectionibus“)³⁰. Од античких аутора о рути и њеној примени у лечењу писали су и Диоскорид (*De materia medica*, I век), Плиније Старији (*Naturalis Historia*, I век) и Теофраст³¹ (*Historia plantarum* и *De causis plantarum*, IV-III век п. н. е.).

25 Коришћен је Пелагићев народни учитељ, (уредник Виолета Илић), Београд: Беокињига, 2005.

26 Коришћено је фототипско издање ове књиге: Софрић, П. *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба* / по Ангелу де Губернатису / скупио и саставио Нишевљанин, Београд: БИГЗ, 1990.

27 Илић-Тасић, С. *Епилепсија у српским средњеveковним земљама* (докторска дисертација), Универзитет у Крагујевцу, Факултет медицинских наука, 2012.

28 Илић-Тасић, С. *Епилепсија иза манастирских врата* (у српским средњеveковним болницама), Београд: Задужбина Андрејевић, 2014.

29 *Хипократски зборник* садржи око 60 списа посвећених различитим медицинским аспектима који су настајали од друге половине V века п. н. е. па све до II века н. е. Највећи број ових списа датира се крајем V и почетком IV века п. н. е. Емил Литре, уредник најпотпунијег издања *Хипократског зборника* (10 томова објављених у Паризу од 1839. до 1861. године) наводи да се у овом зборнику налази само 13 списа који се могу са сигурношћу приписати Хипократу. У *Хипократском зборнику* сабрана су дела школе са Коса (Хипократ и његови ученици) и школе из Книда. – Стевановић, Д. *Хипократски спис о врстама ваздуха, воде и места* (преговор). Хипократ. *О врстама ваздуха, воде и места*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2007, 8-9. Списи из *Хипократског зборника* поменути у овом раду углавном припадају медицинској школи из Книда и могу се датирати у период од средине V века п. н. е. до почетка IV века п. н. е.

30 Pollio, A., De Natale, A., Arpetiti, E., and all., 470.

31 Теофраст (грч. Θεόφραστος, лат. Theophrastus, око 371 – око 287. п. н. е.), грчки филозоф, сматра се оцем ботанике због радова о биљкама *Историја биљака* (грч. Περί φυτῶν ἱστορία, латинско име *Historia Plantarum*) и *О узроцима биљака* (грч. Περί φυτῶν αἰτιῶν), који представљају најважнији допринос ботаничкој науци током антике и средњег века.

У *Хипократском зборнику* не налази се морфолошки опис руте (грч. *πίπυλον, reiganon*). Прве детаљне морфолошке податке о *пеиганону* дао је Теофраст. Највероватнији разлог због кога ова биљка није описана ни у једном од списа из *Хипократског зборника* била је њена општа познатост³².

Диоскорид у *De Materia Medica* детаљније описује разлике између дивље и гајене врсте руте³³.

У *Хипократском зборнику* дате су прескрипције сложених лекова, у чији састав улази и рута. Најчешћи разлог за употребу руте су *поремећаји менструалног циклуса и гинеколошка обољења*. Користи се за лечење различитих болести материце (хистерија³⁴, запаљење материце, „загушена материца“ /највероватније *ruometra*/, „стврдњавање материце“ /*fibromyoma uteri*/, „спуштена материца“ /*descensus uteri*/), за регулисање менструалног циклуса као еменагог³⁵, код метрорагија³⁶, као средство које помаже зачеће, код свих могућих сметњи током трудноће, порођаја, за избацивање постелице и против порођајне грознице, као абортив³⁷. Рута је давана и за лечење плућних болести (туберкулоза, запаљење) и запаљења плућне марамице (*pleuritis*), потом као течност за гаргарење против ангине грла, за смањење отока слезине (изазваног маларијом), код туберкулозе гркљана, а за спољну употребу као облог за лечење запаљења околине ране.

Употреба руте за различита, понекад и супротна стања може се објаснити чињеницом да је *Хипократски зборник* састављен од списа која су настајала у широком временском дијапазону у коме је могло доћи до другачијих приступа лечењу болести³⁸.

За израду лекова употребљавали су се углавном лишће и семе, ређе корен. У неким прескрипцијама наводи се да се користи цела биљка. Лекови за унутрашњу употребу припремају се са вином или медом³⁹.

32 Pollio, A., De Natale, A., Appetiti, E., and all. 471.

33 Pedanii Dioscoridis anazarbei De Materia Medica libri quinque ad fidem Codicum manuscriptorum, editionis aldinae principis usquequaque neglectae, et interpretum priscorum textum recensuit, varias addidit lectiones, interpretationem emendavit, comentario illustravit Curtius Sprengel, Tomus primus, Lipsiae, 1829, https://books.google.rs/books/download/Pedanii_Dioscoridis_de_materia_medic.pdf. Cap. XLV. (LII) [*De Ruta*] 391, PDF 436; Cap. XLVI (LIII) [*De ruta sylvestri*] 394, PDF 439 Преузето 26. 5. 2017. (У даљем тексту *Pedanii Dioscoridis De Materia Medica*).

34 Хистерија, на начин како су је именовали антички лекари, ни на који начин не одговара процесу описаном овим термином у савременој неуропсихијатрији. Они су промену положаја материце у женином телу називали *хистеруја* (*Ustertia*). Сматрали су да дислокација материце може да доведе до поремећаја дисања и других виталних функција. „Чини се разумним сматрати да је тај термин био генерички за означавање било које врсте стања материце“. – Pollio, A., De Natale, A., Appetiti, E., and all, 473.

35 Лек (напитак) за стимулисање менструације.

36 *Metrorrhagia*, крварење које није повезано с менструацијом.

37 Лек (напитак) који изазива побачај плода.

38 Pollio, A., De Natale, A., Appetiti, E., and all, 477.

39 У хипократској медицини *вино и мед* се нису користили искључиво као помоћно средство за припрему лека, већ и као супстанца која има терапијско својство. Вино је

Лекови су сложени, сачињени су од више симплиција. Рута се најчешће комбинује са свежим листом оригана (*Origanum* sp., *Origanum vulgare* L.); дериватима јечма (*Horedeum vulgare* L.): јечмена вода добијена кувањем сламе, декокт од зрна јечма, брашно, мекиње; лист коврцавог чубра (*Satureja thymbra* L.); свежим или куваним листом купуса (*Brassica cretica* Lam., *Brassica oleracea* L.); свежим или сушеним листом коријандера (*Coriandrum sativum* L.); млевеним семеном кумина (*Cuminum cyminum* L.), сушене и млене махуне кардамома (*Elettaria cardamomum* /L./ Maton.); кантарионом (*Hypericum perforatum* L.); дивљом наном (*Mentha* sp., *Mentha spicata* L.) и маком (*Papaver somniferum* L.): семе и сок. Набројане биљке имају топло и суво својство, па се њиховом комбинацијом постиже синергетско дејство⁴⁰.

Диоскорид *питому руту* (*Ruta montana et hortensis*) препоручује за унутрашњу употребу: као диуретик, за регулацију менструације, за „ојачање“ материце, за лечење болести материце (уље помешано са декоктом или инфузом руте), као противотров (у шољу сирћета ставити истуцано семе руте и пити), за смиривање грчева код стомачних болести (рута кувана са мирођијом /*Anethum graveolens* L./), као антихелминтик, против надимања у дебелом цреву, против болова у грудима, отежаног дисања, кашља, запаљења плућа, за лечење болних и укочених зглобова кука и за болове у другим зглобовима (декокт руте у вину). Локално се примењује код крварења из носа (утрља се и утисне рута помешана са ружином уљем и сирћетом) и за бол у уху (укапати инфуз руте помешан са соком од нара). Споља се употребљава код „загушене“ материце (рута посута медом постави се као емпластер од гениталија до ануса), за болове у зглобовима (емпластер са медом), за лечење слабовидости (облога са јечменим брашном), код болести ока (облога са соком од морача и меда), запаљења тестиса као последице високе температуре (мелем од руте, лоровога лишћа, воска и мирте), за евакуацију гноја из рана (облог), за лечење чирева и других запаљења коже (рута помешана са медом и стипсом), за лечење црвеног ветра и импетига (мелем од руте, сирћета, воска и ружиног уља), за санирање запаљења и црвенила коже праћеног сврабом⁴¹.

Дивља рута (*Ruta sylvestri*) расте у Кападокији и Галатији и тамо је називају *хармала*⁴². *Хармала* (*Peganum harmala* L., Nitrariaceae) је до XVI века сматрана дивљом врстом руте, па су и терапијске индикације биле исте као за *питому руту* (коришћена је као аналгетик, еменагог, абортив, антихелминтик, антималарик), мада се знало да има јаче дејство и да прекомерна доза може изазвати смрт оболелог. Фламмански лекар и ботаничар Ремберт Додунс (хол. Rembert Dodoens, лат. Rembertus Dodonaeus,

било, између осталог и веома ефикасан аналгетик, док је мед посебно коришћен за лечење респираторних и гинеколошких болести.

40 *На истом месту.*

41 Pedanii Dioscoridis *De Materia Medica*. Cap. XLV. (LII) [*De Ruta*.] 391-394, PDF 436-439.

42 Pedanii Dioscoridis *De Materia Medica*. Cap. XLVI (LIII) [*De ruta sylvestri*.] 394-395, PDF 439-440.

1517–1585)⁴³ је указао на чињеницу да хармала није варијетет дивље руте, већ посебна врста, али је потврдио сличности у терапијским индикацијама руте и хармале.

Употреба руте у европској средњовековној медицини

Тротула наводи да је рута састојак напитка који се користи као еменагог и код пролапса материце. Рута се користи за израду емпластера за лечење „апостема“⁴⁴ материце, код компликација приликом порођаја (напитак који стимулише контракције материце у случају интраутерине смрти плода или емпластер који се ставља на пупак у истом случају или код застоја у порођају због других узрока), за „негу жене“ после порођаја (таблете за назалну фумигацију или вагиналете), за лечење „вагиналног бола“ после порођаја (Suppositoria vaginalia).

Тротула пише да се за избацивање камена из мокраћног система користи *Златна маст* (Unguentum aureum)⁴⁵, а за лечење мушког стерилитета *Маст арагон* (Unguentum aragon). Наводи да је *Маст арогон* добра и за лечење спазма, тетануса, за бол у цревима и бубрезима, за артритис и исхиалгију, те да „чудесно помаже“ код маларије.

Код бола у стомаку након побачаја или услед изостанка менструације локално се аплицира *Течност Светог Павла* (Potio Sancti Pauli) која је начињена од 73 симплиције биљног, минералног и животињског порекла, између осталих и од семена руте. Течност Светог Павла, носи то име, јер ју је Свети Павле створио модификујући напиток који су Римљани називали *Potio maior*. Напитак се користио за лечење епилепсије, каталепсије, као аналептик, за лечење јаких болова, одузетости удова, такође и за лечење маларије, болести душника и главобоље.

Тротула наводи и два теријака у чијем саставу је рута. *Теријак дијатесереон* (Tugiasa diatesereon), као посебно добар за лечење уједа бесних паса и отровних животиња, давао се као напиток, а у форми масти се наносио на место убода или уједа. Тротула га такође препоручује за опоравак жене после порођаја. Други је *Теријак великог Галена* (Tugiasa magna Galeni). Употребљаван је у лечењу низа обољења као што су епилептична стања, каталепсија, апоплексија, јаки болови главе и стомака, мигрена, за респираторне болести, астму, крволиптања, жутицу, водену болест, пнеумоније, упале и улцерације црева, болести бубрега, калкулозе, нередовне менструације, подстиче избацивање мртвог плода. Користи се за лечење ожиљака које су последица лепре и великих богиња. Користи се и код маларије и других дуготрајних болести. Посебно је добар против свих врста отрова и уједа змија и гмизаваца. Јача срце, мозак, јетру и желуцац.

43 Ремберт Додунс био је професор медицине и највећи европски ботаничар свог времена.

44 Апостема (грч. ἀποστήματα, лат. abscessus) шупљина испуњена гнојем.

45 О *Златној масти* види ниже у одељку „Рута у Хиландарском медицинском кодексу и Ходошком зборнику“.

Матија Платеаријус у делу *De Simplici medicina dictus Circa Instans* наводи да се рута користи као диуретик, за лечење главобоља, епилепсије, поремећаја вида, болести стомака и зубобоље.

Према **Compedium Salernitanum** рута се користи за лечење грознице⁴⁶, очних болести (катаракте: „Ruta comaesta recens oculos caligine purgat“), код мушкараца смањује, а код жена подстиче сексуални нагон („Ruta viris coitum minuit, mulieribus auget“⁴⁷), за лечење астме⁴⁸, за „чишћење главе“ (да се уклоне штетне пнеуме из главе)⁴⁹, регулисање менструације⁵⁰.

У Тротулиним списима⁵¹ рута се, приликом израде лекова, комбинује са смолама⁵²: балзам (*Commiphora gileadensis* (L.) M. R. Almeida), мира или мирисна смола (*Commiphora myrrha* Engl.), измирна (*Styrax officinalis* L.), опопанакс (*Oporonax chironium* W.D.J.Koch), галбанум (*Ferula gummosa* Boiss), камфор (*Cinnatomum camphora* (L.) J. Presl), уље од бухача (*Tanacetum cinerariaefolium* Schultz – Bip), симплицијама биљног порекла: лаванда (*Lavandula spica* L. или *Lavandula vulgaris* Lam.), морач (*Foeniculum vulgare* Mill.), комоника или дивљи пелин (*Artemisia vulgaris* L.), дивља нана, метвица (*Mentha pulegium* L.), бела перуника (*Iris florentina* L.), селен (*Levisticum officinale* W.D.J.Koch), девесиљ или

46 Poema. Crispi Mediolanensis diakoni ad Maurum Mantuensem praepositum in Medicinae Libellum. XXIII De igne. *Collectio Salernitana*, ossia documenti inediti, e trattati di medicina appartenenti alla scuola medica salernitana, raccolti ed illustrati da G. E. Henschel, C. Daramberg, E. S. De Renzi; Premessa la storia della scuola, e pubblicati a cura di Salvatore De Renzi Medico Napolitano, tomo primo, Napoli: Dalla Tipografia del filiatre-Sebezio, 1852. стр. 84. – <https://books.google.de/books?id=oHANAАААсААJ> Преузето 12. 2. 2021. Поема „Liber Medicinalis“ није производ рада професора школе из Салерна. Њу је у младости спевао Ђакон Бенедето Криспо (Benedetto Crispo, VII–VIII век), потоњи милански епископ. Поема је, у ствари лекарски спис, у коме се у 240 хексаметара набрајају болести и предлажу одговарајући лекови за њих. Мауро из Мантове (Mauro Mantuensem) био је ученик Бенедета Криспа. Дело Бенедета Криспа створено у VIII веку, уобличавано је унутар временског простора од неколико векова (до XII века). У овом процесу учествовали су и, данас анонимни, аутори првих медицинских расправа из школе у Салерну.

47 Павле Софрић Нишевљанин наводи за руту да „због оваквог веровања о њој она се гајила по средњовековним манастирима, где се њоме зачињавало вино, којим се монашко целомудрије осигуравало“ – Софрић Нишевљанин, П. *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*, 196.

48 Flos medicinae Scholae Salerni. Pars secunda. Materia medica. Art. 40. De fruelibus, § 72 Ruta. *Collectio Salernitana*, 468.

49 Flos medicinae Scholae Salerni. Pars nona. Nosologica. Cap. XIV. Purgantia capitis. *Collectio Salernitana*, 509.

50 Flos medicinae Scholae Salerni. Pars octava. Therapeutica. Cap. IX. Indicationes variae. Art 6. Incisiva. *Collectio Salernitana*, 498.

51 Нису узети у обзир сложени лекови који су преузети из *Антидотаријума* Николе Салернићанина: Unguentum aragon, Unguentum aureum, Tyriaca diatesereon, Tyriaca magna Galeni и Potio Sancti Pauli.

52 Употреба мирисних твари у лечењу болести материце потиче, између осталог, и од веровања да је за излечење оболеле материце важна размена „слатких“ мириса (лека) и „смрдљивих“ мириса (болесне материце), (принцип супротности, contraria contrariis).

дивљи коморач (*Peucedanum officinale* L.), пелин (*Artemisia absinthium* L.), мачја трава (*Nepeta cataria* L.), горка тиквица (*Citrullus colocynthis* (L.) Schrad.), пискавица (*Trigonella foenum-graecum* L.), бибер (*Piper* sp.), оригано, црвени купус (*Brasica oleracea* L.), празилук (*Alium ampeloprasum* L.), кокотац или ждраљика (*Melilotus officinalis* (L.) Pallas), ланено семе (*Linum usitatissimum* L.), дивља кафа (*Lupinus albus* L.), смрдеће зеље (*Ferula assa-foetida* L.), алојево дрвце (*Aquilaria agallocha* Roxb.), вербена (*Verbena officinalis* L.), врба (*Salix alba* L.) и броћ (*Rubia tinctorum* L.). Симплиције анималног порекла су кастореум⁵³, уље мошуса (*Oleum muscelinum*) и амбра, а минералног камена со (NaCl).

Према *Compedium Salernitanum* рута се, приликом израде лекова, комбинује са лавандом, мајчином душицом (*Thymus serpyllum* L.), оманом (*Inula helenium* L.), млечиком (*Euphorbia esula* L.), ситном млечиком (*Euphorbia helioscopia* L.), катапусијом (*Catha* sp.), жалфијом (*Salvia officinalis* L.), мирисном смолом, иђиротом (*Acorus calamus* L.), гљивама (*Agaricus* sp.), мачковим брком (*Nigella sativa* L.), ориганом, белим тетрљаном или очајницом (*Marrubium vulgare* L.), различком (*Centaurea cyanus* L.), шафраном (*Crocus sativus* L.), шаргарепом (*Daucus carota* L.), камиљом травом (*Andropogon schoenanthus* L.) и кастореумом⁵⁴. За „чишћење главе“ (да се уклоне „штетне пнеуме“ или „димови“ из главе) уз руту користе се: ђумбир (*Zingiber officinale* Roscoe), бухач, горушица (*Sinapis arvensis* L.), кастореум⁵⁵, прах алоје (*Aloe* sp.), вучја јабука (*Aristolochia* sp.), бибер, бели кукурек (*Helleborus viridis* L.). Биљке се осуше на сунцу, топлоти или ватри и истуцају у прах који се ставља у ноздрву да би се изазивало кијање⁵⁶. За лечење очних болести: камфор,

53 Кастореум (лат. Castoreum) је жућкасти секрет који се ствара у перианалним жлездама добра (европски дабар, Castor fiber). Прах добијен сушењем кастореума антички лекари су користили за лечење многих болести, укључујући главобољу, грозницу и хистерију. Римљани су веровали да испарења настала спаљивањем кастореума могу изазвати абортус. Парацелзус га је користио у лечењу епилепсије. Кастореум се користи и као аналгетичко, антиинфламаторно и антипиретичко средство. Описан је у *Британском фармацеутском кодексу* из 191. године као средство које се користи код дисменореје и за подизање крвног притиска. Лековито дејство кастореума приписује се акумулацији салицина из врбовог дрвећа које даброви користе у исхрани. Кастореум је један од 65 састојака мидрита, и састојак је теријака. – <https://en.wikipedia.org/wiki/Castoreum>. Преузето 16. 5. 2018. Овај екстракт био је познат и старим Грцима, јер се налази у списима Плутарха из првог века: „кастореион (κάστορειον) секреција добра која се користи у медицини“. – The Complex Case of Castor's Etymology. https://web.archive.org/web/2010203042939/http://www.billcasselman.com/cwod_archive/beaver_castor_two.htm. Преузето 16. 5. 2018.

54 *Collectio Salernitana*, 498.

55 „Castoreum cerebrum purgat“ [Кастореум чисти мозак], *Collectio Salernitana*, 509.

56 „Sternutare facit pulvis“, на *истом месту*. Кијање (лат. sternutatio) се, највероватније, изазива због покушаја да се добије добар прогностички знак код болести за време којих је пацијент у бесвесном стању или има много „штетних пнеума у глави“. Кијање „има посебан статус у *Хипократском зборнику*. Наиме, *кијање* представља, већ у homersкој поезији, боžански знак, који има пророчку вредност. Како у античкој грчкој медицини постоји домен познат као *прогноза*, која за циљ има систематизацију различитих знакова који упућују на povoljan или nepovoljan ishod bolesti, јављање *кијања* у *Хипократском зборнику* занимљиво је и stoga što nam омогућује да упоредимо *проричање* и *медициску прогнозу*. Dolazimo do закључка да

козинац (*Astragalus sarcocolla* Дум.), вучац (*Lycium halimifolium* L.), руса (*Chelidonium majus* L.), мед, алоја, мирисна смола, женино млеко, сурут-ка, крв од голубице, морач, вербена, ружа (*Rosa centifolia* L.). Облици лекова који се користе за лечење болести ока су мелем и капљице.

Набројане симплиције у највећем броју су топлог и сувог својства, па се њиховом комбинацијом са рутом постиже синергетско дејство. Мањи број симплиција (нпр. камфор, ружа, селен) су хладног и сувог својства.

Рута у Хиландарском медицинском кодексу и Ходошком зборнику

О манастиру Хиландар

Византијски цар Алексеј III Анђел дозволио је 1198. године Стефану Немањи (у монаштву Симеон) и његовом сину Растку (у монаштву Сава) да обнове запустели грчки манастир Хиландар⁵⁷, а после молбе Прота и Сабора у јуну 1198. одлучио да се Хиландар да у власништво Симеону и Сави, као потпуно самосталан манастир „да буде Србима на поклон вечни“⁵⁸. Исте године Стефан Немања издаје златопечатну повељу Хиландару, којом га устројава као српски манастир и ктиторско наслеђе Немањића. Алексеј III доделио је манастиру звање лавре или царског манастира⁵⁹. Свети Сава, 1199. године, по угледу на *Евергетидски*⁶⁰, пише *Хиландарски типик* у коме су садржани прописи за духовни живот у манастиру и организацију манастирске заједнице. Оснивање болнице у Хиландару уређено је 40. главом *Типика* („О болници и болничарима“)⁶¹.

је *kijanje*, за разлику од свих осталих zvukova које производи тело bolesnika, једини позитивно конотован звук у хипократским spisима. Поређењем iskaza о *kijanju* код Хипократа, Platona и Aristotela, закључујемо да је прогностичка вредност *kijanja* по много чему блиска његовој пророчкој вредности. – Soleil, D. Cris et Bruits des Malades dans la *Collection Hippocratique* [Šta lekar sluša: крици и звучи bolesnika у *Хипократском зборнику*], *Lucida intervalla*, 37 (2008), 47-48.

57 Манастир Хиландар је изградио грчки монах-светогорац, Георгије Хиландариос у X веку. Манастир се 1076. године помиње као потпуно пуст и угашен, због чега је уступљен манастиру Констаниту. У једном протатском акту из 1169. помиње се „хиландарски“ игуман Герасим, и то је последње помињање манастира у том периоду. – <http://www.hilandar.org/manastir/istorija/10-i-11-vek/> Преузето 1. 10. 2019.

58 „... тако је Хиландар постао српска жижа на Атосу. Срби су сада имали своје склониште, нису били постидни пред осталим православним народима, улазили су – по тадашњем схватању – у круг културних нација.“ – Радојичић, Н. Свети Сава, *Годишњица Николе Чупића*, XLIV, Београд: Издање Чупићеве задужбине, 1935, 20.

59 Милеуснић, С. *Српски манастири*, Београд: Српска књижевна задруга, 2004, 278, 283. Ранг „царског“ (βασιλικον) манастира добио је Хиландар због тога што је основан царским документом као независан манастир у Светој Гори.

60 *Евергетидски типик* написан је за монахе из цариградског манастира Свете Богородице Евергетиде (Добротворке). Свети Сава је у свој превод *Евергетидског типика* уткао допуне, нове одредбе, које су биле нужне за потребе манастира Хиландара. – Мирковић, Л. *Хиландарски типик. Годишњица Николе Чупића*, XLIV, Београд: Издање Чупићеве задужбине, 1935, 169.

61 Глава 40 Хиландарског типика преузета је из *Евергетидског типика* (*Евергетидски типик*, 41, „О носокомиону“), „па се може сумњати у то да је у тренутку писања Хилан-

Хиландарска болница је, највероватније, имала осам постеља⁶² и у њој су лечени оболели калуђери („братија наша болесна“).

О употреби лековитог биља за лечење одређених болести, хиландарски монаси могли су да буду упознати на основу народних знања понетих из завичаја или трансфером знања из других светогорских манастира и/или из монашких заједница на Синају и Малој Азији, са којима су имали комуникацију.

Лековито биље је гајено у башти манастира. Поред биљака које су и самоникло расле на Светој гори, са ходочасничких путовања доношене су лековите биљке, којима је погодовала блага медитеранска клима.

Намењујући Хиландару улогу источника духовног развоја српског народа, монаси Симеон и Сава оснивају и манастирску библиотеку. У манастиру је била развијена преводилачка и преписивачка активност, тако да је Хиландар „са свим својим пратећим ћелијама, скитовима и испосницима веома брзо, већ за светог Саве, прерастао у најзначајнији српски скрипториј и центар књижевног рада.“⁶³

О Хиландарском медицинском кодексу бр. 517

За потребе монаха који прате оновремена достигнућа из области књижевности, уметности, друштвених, природних и примењених наука, преводе се и преписују тзв. лаичке књиге. Примењене науке представљене су књигама из научне и народне медицине и фармакологије⁶⁴. Најзначајнија књига из овог корпуса је *Хиландарски медицински кодекс бр. 517*.

Ђорђе Сп. Радојичић је, приликом проучавања фонда хиландарске библиотеке, 1952. године, запазио да у једном већем рукопису од 204 листа за „историју наше медицине има важних текстова.“ Рукопис који је по наслову првог трактата назвао *Беседа от познанија болести по пипању жил*, датирао је у другу половину XV или прву половину XVI века.⁶⁵

Цели рукопис је фотографисан 1953. године, што је омогућило проучавање његовог садржаја⁶⁶. Установљено је да се поред трактата, на који је указао Ђорђе Сп. Радојичић, у рукопису налазе и други списи који обрађују различите области медицине. Рукопис бр. 517, будући да је пред-

дарског типа једна таква болница већ била уређена, али је сигурно да се она имала сразмерно брзо основати“. *Свети Сава, Сабрани списи*, 175. *Носокомион* (Νοσοκομείων) = болница.

62 Лазар Мирковић пише да слово „и“ у тексту „и одрове“ можда није везник него број 8 „према грчком καὶ κρᾶββατοῦς οκτώ“ (и осам постеља – прим. ЗВ) – Мирковић, Л. Хиландарски типик, 214 f. 1.

63 Богдановић, Д. Српска књижевност на путевима самосталног стварања, у: *Историја српског народа, прва књига*, Београд: Српска књижевна задруга, 2000, 340.

64 http://www.hilandar.info/strana.php?strana_id=195 Преузето 27. 10. 2016.

65 Радојичић, Ђ. Сп. Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару, *Архивист*, II, 1952, 2, 72.

66 Радојичић, Ђ. Сп. Српске архивске и рукописне збирке на Светој Гори, *Архивист*, V, 1955, 2, 28.

стављао збирку различитих медицинских списа, Реља Катић назива *Хиландарски медицински кодекс бр. 517*.

Хиландарски медицински кодекс спада у групу најзначајнијих средњовековних рукописа преписаних у скрипторијуму манастира Хиландар. Кодекс је, свакако, и најзначајнији документ за проучавање историје српске медицине. Његовим открићем доказано је (1) да су српским лекарима током средњег века била доступна научна медицинска достигнућа латинске Европе⁶⁷, (2) да су се са тим достигнућима могли упознати на свом језику, што је била реткост у средњовековљу када су латински и грчки били званични језици свих наука, па и медицинских, и (3) лексичку пуноћу српског језика, када је у питању терминологија у области анатомије, физиологије, патофизиологије и фармакотерапије.

Приликом преповезивања рукописа у XIX веку⁶⁸, грешком књигоvezца, листови нису повезани по редоследу у коме су се првобитно налазили, па се „Спис о једноставним лековима“ насловљен са „*Тумачење природе сваког лека: да ли је врућ, хладан, сув или влажан. О сваком леку зашто је добар*“⁶⁹ налази у *Хиландарском медицинском кодексу* на три места. На поремећен прави след текста први је указао Мирко Дражен Грмек⁷⁰ који је и одредио исправан редослед листова, на основу садржаја *Кодекса*. Одређени број листова био је или трајно оштећен или изгубљен, тако да се правилним спајањем свих делова ипак не добија целовит текст трактата. Грмек наводи да недостају барем још два његова дела⁷¹.

„Спис о једноставним лековима“ намењен је лекарима и садржи детаљан опис 146 различитих лекова, углавном, биљног (*vegetabilia*,

67 Земље западне Европе романског језичког домена.

68 „На коричном листу [водени знак] *полумесеџ у облику човечјег профила* из 1850/60“ – Станковић, Р. Водени знаци Хиландарског медицинског кодекса N. 517 из 1550/60. године, *Археографски прилози*, 2004-2005, 26-27: 454.

69 Сказаніє к(тъ)ствѣ шт(ь) вѣсаго вѣнїѣ или к вѣркїє или к стѣдено или свго или цокроу и вѣсако вѣнїє за что є добро вказ шт(ь) азѣ. Широка распрострањеност лекова биљног порекла, самим тим и раширеност њихове употребе у српској средњовековној медицини допринела је да реч „биље“ постане синоним за лек. Станоје Бојанин наводи да се у речницима старословенског језика „биље“ обично преводи као грч. *φάρμακον*, лат. „*gemedium, medicamentum, medicina, herbae medicae*“. (Бојанин, Ст. Лечење биљем у средњовековној Србији. Основни преглед, *Годишњак за друштвену историју*, 1, 2012, 8, f. 3). У наслову „Списа о једноставним лековима“ реч „биље“ има значење „лек“. Да реч „биље“ има значење „лек“ потврђује се и следећим примерима: у описима појединих биљака читамо који се њени делови могу користити као „биље“ односно лек: Целер ((шт апно сирѣтъ селннѣ). „и сѣде и коренїє и листвїє вєє кє добро в вїлїє“ (*Хиландарски медицински кодекс* N° 517, Превод и рашчитан текст, приредио и уводну студију написао Реља В. Катић, превод Љубомир Котарчић и Младен Миливојевић, Београд: Народна библиотека Србије, Републички завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу СР Србије, Горњи Милановац: Дечје новине, 1989, 101, 298 [У даљем тексту: *ХМК* N° 517, 1989]) „жути (аурипигмент) стави у биље (лек)“ „жлѣти сє поставла в вїлїє“ – *ХМК* N° 517, 1989, по, 307. Жути аурипигмент(орпимент) је арсен трисулфид (As_2S_3). „Оба (и црвени и бели корал) се стављају у биље (лек)“ „шѣгон сє поставла в вїлїє“ – *ХМК* N° 517, 1989, 129, 326.

70 Грмек, М. Д. Садржај и подријетло Хиландарског медицинског кодекса бр. 517, *Споменик САНУ*, по, 1961, 31 (у даљем тексту Грмек, М. Д.)

71 Грмек, М. Д., *На истом месту*.

125 дрога), али и минералног (*mineralia*, 13) и животињског порекла (*animalia*, 8). Овај спис је превод дела Матије Платеаријуса *De Simplicī medicina dictus Circa Instans*⁷². *Circa Instans* садржи опис 273 једноставна лека, углавном биљног порекла.

Прескрипције сложених лекова *Хиландарског медицинског кодекса* преузете су углавном из *Antidotariuma* Николе Салернићанина.

У *Circa Instans* налази се детаљан опис употребе руте (*De ruta*) за лечење, али не и у „Спису о једноставним лековима“ *Хиландарског медицинског кодекса*⁷³. За анализу терапијских индикација руте коришћени су други списи *Кодекса*: о огњицама, о сложеним лековима, терапијски, о отровима, а из списка о једноставним лековима описи лекова чији је саставни део рута.

У *Хиландарском медицинском кодексу* питома рута се помиње под именима *рџта* и *пигана*, а дивља рута: *ѡт(ъ) дивѣе рџтѣ, рџта шнлвеш’ ршш(ъ) и рџта магорш(ъ) срѣтѣ велнкаа пигана*.

Терапијске индикације за употреба руте

Терапијске индикације за коришћење руте описане у *Хиландарском медицинском кодексу* су: исцрпљеност организма, грозница, маларија, главобоља (неспецификовано), запаљење зглоба (*arthritis*) различите етиологије, болови у лумбалном делу, болести дигестивног тракта (метеоризам, неспецификоване стомачне болести), болести материце, болести уринарног тракта (болови у мокраћној бешици, болести бубрега), болести очију, болести уха, болести нервног система (мождани удар, губитак памћења, летаргија, епилепсија, фрас⁷⁴), полуција, сомноленција, лечење рана, лечење рака коже, тровања (као противотров).

Уз прескрипције лекова није наведено који делови биљке се употребљавају, сем у три случаја када је наведено да се користи лишће (за припрему уља од руте, емпластер за лечење рака коже лица и маст за лечење артритиса) и у једном да се користи корен дивље руте (за припрему масти за лечење болести материце). У свим другим случајевима наведено је да се узме рута за припрему лека.

Лекови у чијем саставу се налази рута су предвиђени за пероралну и за спољашњу употребу.

72 *Circa Instans* био је изузетно популаран текст у средњем веку. Преведен је на енглески, француски, немачки, италијански, холандски, дански, хебрејски и српски језик.

73 У „Спису о једноставним лековима“ *Хиландарског медицинског кодекса*, текст о рабарбари се прекида, а потом недостаје опис 51 симплиције које се иза рабарбаре налазе у *Circa Instans*. Са великом сигурношћу можемо рећи да је овај део рукописа *Кодекса* преведен, али је или изгубљен или су листови трајно оштећени, па се из тих разлога не налазе у препевезаном примерку *Кодекса* који нам је данас доступан.

74 Илић-Тасић, С. *Епилепсија иза манастирских врата* (у српским средњовековним болницама), Београд: Задужбина Андрејевић, 2014, стр. 46. Рута се за лечење епилепсија користила због повољног деловања које има на регионалну церебралну микроциркулацију. *Исто*, стр. 94.

се три дана ујутро и увече по три аксага⁸⁵ са мало топлог вина⁸⁶. Против тровања користи се електуарио припремљен од празилука, лишћа велике трске (*Arundo donax* L.), лаванде, семена паштрњака (*Pastinaca sativa* L.), кастореума, лешника (*Corylus avellana* L.), сувих смокви (*Ficus carica* L.) и руте. Све заједно треба истуцати и кувати са медом *ana partes aequales*. Електуарио узимати сваког дана до престанка симптома тровања⁸⁷.

Упутство за справљање пилула „против сомноленције“ гласи: „узми прах од асфалта и исту количину кастореума и замеси са мало сока од дивље руте док не добије конзистенцију теста, па направи пилуле“⁸⁸.

За лечење епилепсије препоручује се жвакање дивље руте [рџта шнавџи’риш(џ)]⁸⁹.

За спољашњу употребу користе се масти, лековита уља (*olea medicata*), мелеми (*emplastra*), облози (*fomenta*), течност за премазивање (*litus*), капи, лековити штапићи (*bacilli medicati*) и лековите купке (*balnea medicata*).

Златна маст (*Unguentum aureum*) сачињена је од 53 састојка биљног (47), животињског (5) и минералног (1) порекла, али у њој нема златног праха. Названа је златна, јер је драгоценија и боља од других масти. Златна маст се користи за лечење артритиса, стомачних болести, бола у лумбалном делу леђа [сџлтника], болести материце, болести бубрега и маларије⁹⁰.

За лечење артритиса користе се: (1) маст која се прави од плода дафине (*Elaeagnus angustifolius* L.), лишћа руте или пигана, горчике (*Sonchus oleraceus* L.), оригана или чубра (*Satureja hortensis* L.)⁹¹; (2) маст која садржи пет састојака анималног порекла (сало од гуске, јазавца и лисице, срж из јелењег рога и препечено жуманце), а од дрога биљног порекла бршљан (*Hedera helix* L.), жалфију и руту⁹²; и (3) За лечење артритиса и „сваке болести изазване назебом“ користи се маст која садржи руту и још девет састојака биљног и анималног порекла⁹³.

За лечење болести материце користи се маст у чији састав улази корен дивље руте (велике пигане)⁹⁴.

85 Аксаг (αξάγη, грч. ἐξάγιον, лат. exagium) је мера за тежину драгоцености, један аксаг танке мере износио је 4,55 грама

86 ХМК Н 517, 1989, 359. Није преведено на савремени српски језик.

87 ХМК № 517, 1989, 193, 394.

88 ХМК № 517, 1989, III, 307.

89 Ѡвде потиње џт(џ) ешленжна срџб(џ)скџн се зовџ великаа болџс(џџ). ХМК № 517, 1989, 175, 375. У преводу *Хиландарског медицинског кодекса* на савремени српски језик изостављен је овај лек за епилепсију, и говори се да су Екшпери и Хипократ описали да су видели једног сељака који се излечио од епилепсије једући вучје срце. Екшпери није име лекара. „У обзир би долазила каква анонимна средњовековна збирка рецепата с насловом „Experimenta“ или пак *Платеаријево* дјело „Expositio (glossae) in Antidotarium“ – Грмек, М. Д., II.

90 ХМК № 517, 1989, 164, 365.

91 ХМК № 517, 1989, 181, 382.

92 ХМК № 517, 1989, 181, 382.

93 ХМК № 517, 1989, 182, 383.

94 Ѡздин корџније џт(џ) рџте џагорџш(џ) срџџџ великаа пигана и добијеном масом мазати материцу. – ХМК № 517, 1989, 177, 378. Недостаје текст на почетку овог трактата.

Уље од руте (*Oleum rutaceum*) се користи за лечење метеоризма, болова у леђима, болова у мокраћној бешици, за лечење рака коже (живинџ)⁹⁵ и старих рана (уље се помеша са воском и ставља у претходно очишћену рану)⁹⁶ Састав и припрема уља од руте: „шест унчи зеленог лишћа од руте и пет литри маслиновог уља ставити у три литре воде. Пустити да кључа док не уври сва вода. Процедити кроз крпу и ставити у стаклени суд“.

За лечење грознице и телесне „ломности“ користи се уље као дијафоретик. Ово уље се припрема на следећи начин: „узми мирођију, мирту (*Myrtus communis* L.), руту, дивљи босиљак (*Calamintha officinalis* Moench) и бухач. Све заједно добро скувај у вино, затим процеди и у то вино додај сусамово уље (*sesamae oleum*) у мери пола количине вина, па опет кувај све док вино сасвим не испари тако да остане само уље“⁹⁷.

Рецепт за емпластер⁹⁸ који се користи за лечење рака коже није сачуван у целини, тако да данас знамо само да су се за његову припрему користили лишће од руте и мастике (*Pistacia lentiscus* L.)⁹⁹. Емпластер за лечење ока које сузи или је „закрвављено“ прављен је од руте и кима (*Carum carvi* L.) које треба истуцати и замесити са жуманцетом кокошијег јајета. Ставља се на крпу, потом на оболело око¹⁰⁰.

Као средство против полуције коришћен је облог од конопљике (*Vitex agnus-castus* L.), руте, мајорана (*Origanum majorana* L., суп. *Majorana hortensis* Moench) и кима. Све биљке истуцати и ставити на крста онима који у сну или на јави полуцирају¹⁰¹.

За лечење „оних који су изгубили памћење због дуготрајне несанице“ користи се течност за премазивање (*litus*) од кастореума и сока из руте¹⁰².

Као лек за ухобољу изазвану реумом користи се сок од руте који се укапа у оболело ухо¹⁰³. За лечење гнојне упала уха и избацивање парази-

95 Живина (4) застар. рак (болест) – Речник српскохрватског књижевног језика, Нови Сад: Матица Српска, Загреб: Матица Хрватска, књига друга Ж-К, 1967, 33; Живина (1) der Krebs (Krankheit), cancer, carcinoma: живина га расточила. – Караџић, В. Ст. Српски рјечник (1852), I, 236.

96 ХМК № 517, 1989, 161, 361.

97 ХМК № 517, 1989, 57, 243.

98 Емпластра је мелем за ране, облога, лековити фластер. Реч води порекло из старогрчког εμπλαστρον (емпластрон, „малтер, мелем“) који је увео Педаниус Диоскоридес уместо старијег термина εμπλαστον (емпластон) који се среће у делима Хипократа и његових следбеника. Емпластри су, дакле, медицински препарати у облику лепљиве пасте који се, уобичајено, наносе на кожу на комаду платна. Имали су широку примену у средњовековној медицини, и то највише за лечење кожних обољења, а облагањем грудног коша и трбуха, и за лечење обољења јетре, слезине или плућа.

99 ХМК Н 517, 1989, 167, 368.

100 ХМК № 517, 1989, 176, 376.

101 добро кс(тљ) за онџх(џ) от(џ) коџх идџ сџде вџ дџгџтаны, или на џвџџ – ХМК № 517, 1989, 101, 297. У преводу на савремени српски језик из прескрипције изостављена је рута.

102 ХМК № 517, 1989, 126, 323.

103 ХМК Н 517, 1989, 367.

та из уха користе се капи сачињене од праха од шалитре (KNO_3) и сока руте¹⁰⁴.

За лечење летаргије користе се *лековити штапићи* (bacilli medicati). Помешати руту и мало ђумбира и истуцати заједно, додати мало сирћета и све добро измешати. Добијену смесу стављати оболелом у нос¹⁰⁵.

За лечење грознице и „телесне ломности“, као средство које подстиче знојење, коришћена је лековита купка (balnea medicata). У води, у којој ће се оболели купати, треба скувати божје дрвце (*Artemisia abrotanum* L.), дивљи босиљак, мирођију, камиљу траву [шквинантџмџ], руту, мајоран [шаншекџм(џ)] и кошт (*Costus speciosus* L.)¹⁰⁶.

Лекови су сложени, сачињени су од више активних материја. Рута се комбинује са 93 дроге, од којих су 77 биљног, 12 животињског и 4 минералног порекла.

У *Ходошком зборнику*¹⁰⁷ налази се опис мелема који се користи против срдоболе [џ болџзни џ(џ)д(џ)чиџи]. Прави се од руте, меда и ланеног семена¹⁰⁸.

Рута у српској народној медицини

Терапијске индикације за коришћење руте у српској народној медицини описане у консултованој литератури¹⁰⁹ су: *гинеколошка обољења и поремећаји менструалног циклуса: бол у материци*¹¹⁰, „млитава материца“ тј. успорена инволуција материце након порођаја (утеротоник)¹¹¹, не-

104 ХМК № 517, 1989, 143, 342.

105 ХМК № 517, 1989, 172, 373.

106 ХМК № 517, 1989, 58, 243.

107 У *Ходошком зборнику* (XIV век) налазе се и медицински списи из физиологије, гинекологије и фармакотерапије. Физиолошки и гинеколошки спис је превод грчких извора, а најобимнији фармаколошки део је превод списка *Practrica brevis* професора салернске школе Јована Платеаријуса млађег или сина (Joannes Platearius filius) Назив је добио по манастиру Ходошу (Арадски округ) у ком је пронађен. Данас се у чува у Народном музеју у Прагу (Шафарикова збирка – сигнатура VV по-IX F 10 III). Манастир Ходош (основан у XV веку, ктитор српски властелин Стеван Јакшић) је до 1864. године припадао Карловачкој патријаршији, од тада је манастир Румунске православне цркве.

108 Катић, Р. В. (приређивач и преводилац). *Медицински списи Ходошког зборника*, Београд: Народна библиотека Србије, Горњи Милановац: Дечје новине, 1990, 13, 67.

109 Орфелин, З. *Искусни подрумар*, Београд: Народна библиотека Србије, Горњи Милановац: Дечје новине, 1986; Ђорђевић, Др. В. *Народна медицина у Срба* [Прештампано из *Летописа 114*], Нови Сад: Српска народна задружна штампарија, 1872; Петровић, С. *Лековито биље у Србији*, Српски архив за целокупно лекарство, одељак други, књига XVI, Београд: Краљевска државна штампарија, 1883; П. – Гостушки, Д-р Р. *Лечење болести лековитим биљем Југославије*, Београд: издање штампарије „Глобус“ Ђорђа Анђелковића, 1935; Туцаков, Ј. *Лечење биљем – фитотерапија*, Београд: Култура, 1971; Животић, Д. *Лековито биље у народној медицини*, Београд: Партизанска књига, 1985; Kišgeci, J. *Lekovite i aromatične biljke*, Beograd: Partenon, Srpska književna zadruga, 2008; Tasić, S., Šavikin, K., Menković, N. *Vodič kroz svet lekovitog bilja*, Beograd: Alexandria, 2009.

110 Животић, Д. *Нав. дело*, 660.

111 Животић, Д. *Нав. дело*, 662.

редовна менструација¹¹², изостанак менструације (еменагог)¹¹³, болови у доњем трбуху¹¹⁴, за изазивање побачаја (абортив)¹¹⁵, хистерија или матерњача¹¹⁶; *респираторни систем*: антиастимастик¹¹⁷; *дигестивни систем*: као антихелминтик¹¹⁸, стомахик¹¹⁹, дигестив¹²⁰, карминатив¹²¹, против „надимања изазваног назебом“¹²², болести јетре и жучних путева¹²³, гингивитиса¹²⁴; *кардиоваскуларни систем*: тахикардија и аритмије¹²⁵, шум на срцу¹²⁶, упала срчаног мишића¹²⁷, декомпензација срца¹²⁸, хипертензија са аритмијом¹²⁹, грчеви (као венотоник)¹³⁰, јачање и чишћење крвних судова¹³¹; *неуропсихијатријска обољења*: „дрхтање тела и кривљење лица и главе“¹³², смиривање нервозе (седатив)¹³³, нервна растројеност¹³⁴, халуцинације¹³⁵, хистерија¹³⁶, епилепсија¹³⁷, несвестица¹³⁸, мождани удар¹³⁹; *главоболје* (неспецификовано)¹⁴⁰, *еректилне дисфункције*: за

112 Животић, Д. *Нав. дело*, 672; Д-р Р. П. – Гостушки. *Нав. дело*, 410.

113 Животић, Д. *Нав. дело*, 681; Јован Туцаков. *Нав. дело*, 557; Сава Петровић. *Нав. дело*, 93; Slavoljub Tasić i sar. *Nav. delo*, 116; Д-р Р. П. – Гостушки. *Нав. дело*, 410.

114 Животић, Д. *Нав. дело*, 692, 693.

115 Туцаков, Ј. *Нав. дело*, 557; Петровић, С. *Нав. дело*, 93; Tasić, S. i sar. *Nav. delo*, 116.

116 Пеичић, К. Руководител к изгубљном здравју, у Будиму, 1854, 229.

117 Животић, Д. *Нав. дело*, 218, 222, 225.

118 Туцаков, Ј. *Нав. дело*, 557; Петровић, С. *Нав. дело*, 93; Kišgeci, J. *Nav. delo*, 95; Tasić, S. i sar. *Nav. delo*, 116.

119 Петровић, С. *Нав. дело*, 93; Tasić, S. i sar. *Nav. delo*, 116. Орфелин, З. *Нав. дело*, 169.

120 Орфелин, З. *Нав. дело*, 173.

121 Kišgeci, J. *Nav. delo*, 95

122 *На истом месту*.

123 Орфелин, З. *Нав. дело*, 169, 173.

124 Животић, Д. *Нав. дело*, 148.

125 Животић, Д. *Нав. дело*, 517, 525; Јован Туцаков. *Нав. дело*, 557; Kišgeci, J. *Nav. delo*, 95.

126 Животић, Д. *Нав. дело*, 526, 530.

127 Животић, Д. *Нав. дело*, 531, 532.

128 Животић, Д. *Нав. дело*, 534, 535.

129 Животић, Д. *Нав. дело*, 547.

130 Туцаков, Ј. *Нав. дело*, 557; Kišgeci, J. *Nav. delo*, 95; Tasić, S. i sar. *Nav. delo*, 116.

131 Kišgeci, J. *Nav. delo*, 95.

132 Животић, Д. *Нав. дело*, 744.

133 Животић, Д. *Нав. дело*, 752; Туцаков, Ј. *Нав. дело*, 557; Kišgeci, J. *Nav. delo*, 95; Tasić, S. i sar. *Nav. delo*, 116.

134 Животић, Д. *Нав. дело*, 770.

135 Животић, Д. *Нав. дело*, 772.

136 Туцаков, Ј. *Нав. дело*, 557; Петровић, С. *Нав. дело*, 93; Kišgeci, J. *Nav. delo*, 95; Tasić, S. i sar. *Nav. delo*, 116.

137 Туцаков, Ј. *Нав. дело*, 557; Tasić, S. i sar. *Nav. delo*, 116, Петровић, С. *Нав. дело*, 93; Орфелин, З. *Нав. дело*, 173.

138 Туцаков, Ј. *Нав. дело*, 557; Kišgeci, J. *Nav. delo*, 95.

139 Орфелин, З. *Нав. дело*, 173.

140 Животић, Д. *Нав. дело*, 733.

подстицање и смиривање полног нагона¹⁴¹; наглувост¹⁴², очне болести (неспецификовано)¹⁴³, гушобоља¹⁴⁴, лечење рана¹⁴⁵, „убоја“¹⁴⁶, ујед животиње¹⁴⁷, као *противотров*: код уједа змије¹⁴⁸, тровања живом¹⁴⁹; диуретик¹⁵⁰, дијафоретик¹⁵¹, јачање организма (тоник)¹⁵², кожне болести (неспецификовано)¹⁵³, туберкулоза коже¹⁵⁴; туберкулоза костију¹⁵⁵, бол у куку¹⁵⁶.

Лекови у чијем саставу се налази рута су предвиђени за пероралну и за спољашњу употребу.

Перорално: чај (за лечење: астме, болести кардиоваскуларног система, еректилне дисфункције, гинеколошких обољења и стања, главобоље, неуропсихијатријских обољења, уједа животиње), *горко вино* (стомахик, дигестив, против „надимања изазваног назебом“, против отока јетре, за јачање организма, бол у куку, као диуретик, код можданог удара, епилепсија, као противотров код тровања живом)¹⁵⁷, *кувано семе* (антихелминтик).

Спољашња употреба: течност за испирање уста и масажу десни (упала десни), *течност за испирање вагине* (нередовна менструација), *капи* за уши, *мелем* (туберкулоза костију, убодна рана, „убој“), *облог* (туберкулоза коже, ујед животиње, противотров код змијског уједа).

За лечење се употребљава *лист* (за припрему: чаја, течности за испирање уста и масажу десни, капи за уши, течности за испирање вагине, мелема, облога, горко вино), *сок од листа* (облог код уједа змије), *семе* (антихелминтик).

У прескрипцијама за чајеве стоји напомена да се чајеви за лечење астме пију заслађени багремовим медом, док се други чајеви пију заслађени медом или без заслађивања. Чај који се користи код уједа пса или мачке приправља се са вином, док се чај за лечење бола у материци пре употребе меша са ракијом (комовица или шљивовица). Употреба меда није искључиво у функцији заслађивања горких чајева, као што је раније поменуто мед се користи и због сопствених лековитих својстава, исто важи и за вино и ракију.

141 Животић, Д. *Нав. дело*, 633, 634.

142 Животић, Д. *Нав. дело*, 178.

143 Петровић, С. *Нав. дело*, 93; Орфелин, З. *Нав. дело*, 173.

144 Петровић, С. *Нав. дело*, 93; Орфелин, З. *Нав. дело*, 173.

145 Животић, Д. *Нав. дело*, 950, 951.

146 Животић, Д. *Нав. дело*, 952, 953; Сава Петровић. *Нав. дело*, 93.

147 Животић, Д. *Нав. дело*, 958, 959, 1018, 1020.

148 Животић, Д. *Нав. дело*, 959, 1019.

149 Орфелин, З. *Нав. дело*, 173.

150 *На истом месту*.

151 Туцаков, Ј. *Нав. дело*, 557; Kişgeci, J. *Nav. delo*, 95.

152 Туцаков, Ј. *Нав. дело*, 557; Захарија Орфелин, *Нав. дело*, 173.

153 Петровић, С. *Нав. дело*, 93.

154 Животић, Д. *Нав. дело*, 921.

155 Животић, Д. *Нав. дело*, 794, 815.

156 Орфелин, З. *Нав. дело*, 173.

157 Орфелин, З. *Нав. дело*, 169, 173.

Лекови са рутом који се користе у српској народној медицини су сложени и сачињени су од више активних материја¹⁵⁸. Рута се комбинује са 63 симплиције биљног порекла, а најчешће са питомом наном (*Mentha piperita* L.), копривом (*Urtica dioica* L., *Urtica urens* L.), матичњаком (*Melissa officinalis* L.), камилицом (*Matricaria chamomilla* L.), невенем (*Calendula officinalis* L.) и пелином (*Artemisia absinthium* L.).

Течни облици лекова у којима се налази рута су: чај (за лечење астме, болести кардиоваскуларног система, еректилну дисфункцију, регулисање менструације, главобоља, неуропсихијатријска обољења, ујед животиња), горко вино¹⁵⁹ (болести стомака и јетре), течност за испирање уста и масажу десни, течност за испирање вагине, капи за уши, екстракт (за регулисање менструације). Чврсти облици су: мелем (за туберкулозу костију, уводне ране, убој, облог (за туберкулозу коже, ујед животиње, ујед змије, пилуле (прашак од лишћа у пилулама за регулисање менструације).

У табелама 2. и 3. дати су упоредни преглед најчешћих терапијских индикација, облика лекова и дрога руте у античкој, средњовековној и српској народној медицини.

Табела 2
Терапијске индикације за употребу руте

Терапијске индикације		Corpus Hippocrat.	De Mat. med. (Diosc.)	Trotula Cica inst. Compedium Salernitanum	ХМК и ХЗ	Ново-вековна српска хербална медицина
Гинеколошка обољења	болести материце	•	•	•	•	•
	метрорагија	•				
	регулисање менструације (еменагог)	•	•	•		•
Зачеће и трудноћа	абортив	•	•			•
	помаже зачеће	•				
	проблеми у трудноћи	•		•		
Порођај и постпорођајно	рађање плаценте	•		•		
	грозница	•				
Респираторни систем	запаљење плућа	•	•	•		
	туберкулоза плућа	•		•		
	плеуритис	•				
	кашаљ		•			
	астма		•	•		•

158 Животић, Д. Нав. дело, 148, 152, 178, 218, 222, 225, 517, 525, 526, 530-532, 534, 535, 547, 633, 634, 660, 662, 672, 681, 692, 693, 727, 733, 744, 752, 770, 772, 794, 815, 921, 950-953, 958, 959, 1018-1020.

159 Орфелин, З. Нав. дело, 169.

Кожа	туберкулоза					•
	фурункулус		•			
	карбункулус		•			
	црвенило и свраб		•			
	рак				•	
	инфекције коже		•			•
	импетиго		•			
Гастроинтестинални систем	црвени ветар		•			
	неспецификовано			•		•
	инфестација паразитима		•			•
	спазмолитик		•	•		
	метеоризам		•		•	•
	дизентерија				•	
	стомахик					•
Локомоторни систем	дигестив					•
	оток јетре			•		•
	неспецификовано			•		•
	антиинфламаторно (артритис)		•	•	•	
	аналгетик (артритис)		•	•	•	
	аналгетик (бол у куку)		•			•
	грчеви мишића ногу			•		•
Урогенитални тракт	болови у мокраћној бешици				•	
	болести бубрега			•	•	
	диуретик		•	•		•
	упале тестиса		•			
Кардиоваскуларни систем	тахикардија					•
	хипертензија					•
	шум на срцу					•
	декомпензација срца					•
	упала срчаног мишића					•
	венотоник					•
Неуролошка и психијатријска обољења и стања	мождани удар			•	•	•
	епилепсија			•	•	•
	халуцинације					•
	хистерија					•
	подстицање/ смањивање полног нагона			•		•
	смањење полног нагона					•
	полуција				•	
	нервна растројеност			•		•
	нервоза (седатив)					•
	губитак памћења				•	
	летаргија				•	
сомноленција			•	•		
несвестица			•		•	

Болести чула	око		•	•	•	•
	ухо		•		•	•
Ране	инфламација	•				•
	евакуација гноја		•		•	
	ујед животиње			•		•
Против отрова	тешки метали		•		•	•
	ујед змије			•		•
Друго	главобоља			•	•	•
	маларија	•	•	•	•	
	упала грла	•				•
	крварење из носа		•			
	јачање организма			•	•	•
	висока температура				•	
	туберкулоза костију					•
	гингивитис					•

Табела 3
Облици лекова и дрога

	Corpus Hippocraticum	De Materia medica (Dioscoridus)	Trotula Cica inst. Compedium Salernitanum	ХМК и ХЗ	Нововековна српска хербална медицина
Облик лека					
Напитак	•	•	•	•	
Мацерат	•				
Прах у вину	•		•		
Декокт		•			
Инфуз		•			
Сируп				•	
Дојењем (преко мајчиног млека)				•	
Електуарија				•	
Део биљке (Мастикација)				•	
Чај					•
Горко вино					•
Пилула				•	
Течност за гаргарење	•				•
Течност за масажу десни					•
Катаплазма	•				•
Капи		•	•	•	•

Екстракт (есенција)					•
Пилуле (прашак од сувог лишћа)					•
Лековито уље (olea medicata)		•		•	
Мелем (emplastra)		•	•	•	•
Облог (fomenta)	•	•		•	•
Маст			•	•	
Фуmigација	•		•		
Вагинална супозиторија	•		•		
Лековити штапићи (bacilli medicati)		•		•	
Течност за премазивање (litus)				•	
Лековита купка (balnea medicata)				•	
Дрога					
Корен	•			•	
Лист	•	•	•	•	•
Семе	•	•	•		•
Цела биљка	•				
Сушена биљка	•				

У прескрипцијама сложених лекова чији је саставни део рута налазимо 168 симплиција биљног порекла. У Табели 4 дат је преглед ових симплиција подељен у четири групе: античка медицина (*Corpus Hippocraticum* и *De materia medica*), европска средњовековна медицина (списи Тротуле, *De Simplicis medicina dictus Circa Instans* Матије Платеријуса и *Compedium Salernitanum*), српска средњовековна медицина (*Хиландарски медицински кодекс бр. 517* и *Ходошки зборник*) и нововековна српска народна медицина.

Табела 4
Биљке са којима се рута комбинује у изради сложених лекова

Име биљке		<i>Corpus Hippocrat. De Mat. med. (Diosc.)</i>	<i>Trotula Circa inst. Compedium Salernitanum</i>	ХМК и ХЗ	Српска народна медицина
Научно	Народно				
<i>Achillea millefolium</i> L.	хајдучка трава			•	•
<i>Acorus calamus</i> L.	иђирот, водена сабљица	•	•	•	

<i>Agaricus</i> sp.	гљиве		•	•	
<i>Allium ampeloprasum</i> L.	празилук		•	•	
<i>Allium cepa</i> L.	црни лук				•
<i>Allium sativum</i> L.	бели лук				•
<i>Alpinia galanga</i> (L.) Wild.	галанга			•	
<i>Aloe</i> sp.	алоја		•		
<i>Andropogon schoenanthus</i> L.	мирисна жука камиља трава	•	•	•	
<i>Anemona nemorosa</i> L.	бреберина			•	
<i>Anethum graveolens</i> L.	мирођија	•		•	•
<i>Apium graveolens</i> L.	целер	•		•	
<i>Aquilaria agallocha</i> Roxb.	алојево дрвце		•	•	
<i>Arctium lappa</i> L.	чичак				•
<i>Aristolochia</i> sp.	вучја јабука		•	•	
<i>Artemisia absinthium</i> L.	пелин		•		•
<i>Artemisia arbortanum</i> L.	божје дрвце	•		•	
<i>Artemisia vulgaris</i> L.	комоника или дивљи пелин		•	•	
<i>Arum italicum</i> Mill. s.l., <i>Arum maculatum</i> L.	козлац	•			
<i>Arundo donax</i> L.	велика трска				•
<i>Asparagus officinalis</i> L.	шпаргла				•
<i>Astragalus sarcocolla</i> Dym.	козинац	•			
<i>Athamanta cretensis</i> L.	дивља мрква	•			
<i>Betonica officinalis</i> L.	рањеник				•
<i>Boswellia carteri</i> Birdw.	тамјан			•	
<i>Brassica cretica</i> Lam. s. <i>Brassica oleracea</i> L.	купус	•	•		
<i>Calamintha officinalis</i> Moench.	дивљи босиљак			•	
<i>Calendula officinalis</i> L.	невен				•
<i>Camellia japonica</i> L.	камелија			•	
<i>Canabis sativa</i> L.	конопља				•
<i>Capsella bursa pastoris</i> L.	русомача				•
<i>Cardamina pratensis</i> L.	дивљи рен			•	
<i>Carum carvi</i> L.	ким			•	
<i>Cassia acutifolia</i> Delile.	сена			•	
<i>Catha</i> sp.	катапусија		•		
<i>Centaurea cyanus</i> L.	различак		•		
<i>Chelidonium majus</i> L.	руса		•		
<i>Cinnamomum camphora</i> (L.) J. Presl.	камфор		•		

<i>Cinnamomum verum</i> J. Presl	цимет			•	
<i>Citrullus colocynthis</i> (L.) Schrud.	горка тиквица		•		
<i>Cnicus benedictus</i> L.	блажени чкаљ				•
<i>Cochlearia armoracia</i> L.	рен				•
<i>Commiphora gileadensis</i> (L.) M. R. Almeida	балзам		•		
<i>Commiphora myrrha</i> Engl.	мира, мирисна смола		•	•	
<i>Coriandrum sativum</i> L.	коријандер	•			
<i>Corylus avellana</i> L.	лешник	•		•	
<i>Costus speciosus</i> L.	кошт			•	
<i>Crataegus oxyacantha</i> L.	глог				•
<i>Crithmum maritimum</i> L.	мотрика	•			
<i>Crocus sativus</i> L.	шафран		•		
<i>Cuminum cyminum</i> L.	кумин	•			
<i>Cupressus sempervirens</i> L.	чемпрес	•			
<i>Cyperus longus</i> L.	пероњика	•			
<i>Daucus carota</i> L.	шаргарепа		•	•	
<i>Dianthus caryophyllus</i> L.	каранфил			•	
<i>Dictamnus albus</i> L.	јасенак				•
<i>Elaeagnus angustifolius</i> L.	дафина			•	
<i>Elettaria cardamomum</i> (L.) Maton.	кардамом	•		•	
<i>Erigeron canadensis</i> (L.) Cronquist	репушњача				•
<i>Erythraea centaurium</i> Pers.	кичица				•
<i>Syzygium aromaticum</i> (L.) Merr. & L.M.Perry s. <i>Eugenia caryophyllata</i> Thunb.	каранфилић			•	
<i>Euphorbia esula</i> L.	млечика (обична)		•	•	•
<i>Euphorbia helioscopia</i> L.	ситна млечика		•		
<i>Ferula assa-foetida</i> L.	смрдеће зеље		•	•	
<i>Ferula gummosa</i> Boiss.	галбанум		•		
<i>Ferula orientalis</i> L.	џиновски коморач	•			
<i>Ficus carica</i> L.	смоква			•	

<i>Filipendula ulmaria</i> (L.) Maxim.	медуника				•
<i>Foeniculum vulgare</i> Mill.	морач	•	•	•	
<i>Galium odoratum</i> (L.) Scop.	лазаркиња			•	
<i>Gentiana lutea</i> L.	линцура			•	
<i>Hedera helix</i> L.	бршљан			•	
<i>Helleborus viridis</i> L.	бели кукурек		•	•	
<i>Horedeum vulgare</i> L.	јечам	•			
<i>Hyoscyamus niger</i> L.	буника			•	
<i>Hypericum perforatum</i> L.	кантарион	•			•
<i>Hyssopus officinalis</i> L.	исоп, милодух			•	
<i>Inula helenium</i> L.	оман		•		•
<i>Iris florentina</i> L.	бела перуника		•		•
<i>Juniperus communis</i> L.	клека				•
<i>Juniperus oxycedrus</i> L.	црвена клека	•			
<i>Laurus nobilis</i> L.	ловор	•		•	•
<i>Lavandula spica</i> L., <i>Lavandula vulgaris</i> Lam.	лаванда		•	•	•
<i>Lens culinaris</i> Medik.	сочиво	•			
<i>Leonurus cardiaca</i> L.	срдачица				•
<i>Levisticum officinale</i> W.D.J.Koch.	селен		•		
<i>Lilium candidum</i> L.	љиљан			•	
<i>Linum usitatissimum</i> L.	лан	•	•	•	
<i>Lupinus albus</i> L.	дивља кафа		•		
<i>Lycopus europaeus</i> L.	гагамија				•
<i>Lycium halimifolium</i> L.	вучац		•		
<i>Malva pusilla</i> Sm., <i>Malva sylvestris</i> L.	црни слез	•			
<i>Mandragora acaulis</i> Gaertn.	мандрагора			•	
<i>Marrubium vulgare</i> L.	бели тетрљан или очајница		•		•
<i>Matricaria chamomilla</i> L.	камилица				•
<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Pallas.	кокотац или ждраљика		•		
<i>Melissa officinalis</i> L.	матичњак				•
<i>Mentha pipretita</i> L.	питома нана				•
<i>Mentha pulegium</i> L.	метвица	•	•	•	
<i>Mentha spicata</i> L.	дивља нана	•	•		
<i>Mercurialis annua</i> L.	просинац	•			
<i>Molopospermum peleponnesiacum</i> (L.) Koch.	луштрик	•			

<i>Myrtus communis</i> L.	мирта	•		•	
<i>Nepeta cataria</i> L.	мачја трава		•		
<i>Nigella sativa</i> L.	мачков брк		•		
<i>Ocimum basilicum</i> L.	босиљак	•		•	•
<i>Olea europaea</i> L.	маслина	•		•	•
<i>Opopanax chironium</i> (L.) Koch.	опопанакс	•	•		
<i>Origanum majorana</i> L., <i>s. Majorana hortensis</i> Moench.	мајоран			•	•
<i>Origanum</i> sp., <i>Origanum vulgare</i> L.	оригано	•	•	•	
<i>Paeonia officinalis</i> L.	божур	•			
<i>Papaver somniferum</i> L.	мак	•		•	
<i>Pastinaca sativa</i> L.	паштрњак			•	
<i>Petroselinum sativum</i> Hoffm.	першун			•	•
<i>Peucedanum officinale</i> L.	двесилъ или дивљи коморач		•		
<i>Pistacia lentiscus</i> L.	мастика и мастикс (смола)			•	
<i>Pimpinella anisum</i> L.	анис	•			
<i>Pimpinella saxifraga</i> L.	бедринац			•	
<i>Piper</i> sp.	бибер		•	•	
<i>Plantago major</i> L.	боквица				•
<i>Potentilla reptans</i> L.	петолиста			•	
<i>Potentilla tormentilla</i> Neck.	трава од срдобоље				•
<i>Primula veris</i> (L.) Huds.	јагорчика				•
<i>Prunus armeniaca</i> L.	кајсија (смола са стабла)			•	
<i>Pulmonaria officinalis</i> L.	плућњак				•
<i>Punica granatum</i> L.	нар	•			
<i>Ranunculus acer</i> L.	љутић				•
<i>Rheum officinale</i> Baill.	рабарбара			•	
<i>Rhus cotinus</i> L.	руј, рујевина				•
<i>Rosa canina</i> L., <i>Rosa centifolia</i> L.	дивља ружа, ружа	•	•		•
<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	рузмарин			•	•
<i>Rubia tinctorum</i> L.	броћ		•		
<i>Rubus fruticosus</i> L.	купина				•

<i>Rumex patientia</i> L.	зеље	•			
<i>Ruscus aculeatus</i> L.	кострика			•	
<i>Salix alba</i> L.	бела врба		•		•
<i>Salvia officinalis</i> L.	жалфија	•	•	•	•
<i>Sambucus ebulus</i> L.	бурјан	•			
<i>Sambucus nigra</i> L.	зова	•			•
<i>Saponaria officinalis</i> L.	Сапуњача				•
<i>Satureja hortensis</i> L.	Чубар			•	
<i>Satureja thymbra</i> L.	коврцави чубар	•			
<i>Sesamum indicum</i> L.	Сусам			•	
<i>Sinapis alba</i> L.	Слачица	•		•	
<i>Sinapis arvensis</i> L.	горушица		•		
<i>Sisymbrium officinale</i> (L.) Scop.; <i>Sisymbrium</i> <i>polyceratum</i> L.	стрижица	•			
<i>Solanum nigrum</i> L.	помоћница				•
<i>Solidago virga-aurea</i> L.	Златница				•
<i>Sonchus oleraceus</i> L.	Горчика			•	
<i>Styrax officinalis</i> L.	Измирна		•	•	
<i>Tanacetum cinerariaefolium</i> Schultz – Bip.	Бухач		•	•	
<i>Teucrium chamaedrys</i> L.	Подубица				•
<i>Teucrium montanum</i> L.	трава-ива				•
<i>Thymus serpyllum</i> L.	мајчина душица		•	•	
<i>Trigonella foenum-graecum</i> L.	пискавица		•		
<i>Triticum repens</i> L.	пиревина, пирика				•
<i>Tussilago farfara</i> L.	Подбел				•
<i>Urtica dioica</i> L., <i>Urtica urens</i> L.	Коприва	•			•
<i>Valeriana officinalis</i> L.	Одољен			•	•
<i>Verbena officinalis</i> L.	Вербена		•		
<i>Veronica officinalis</i> L.	Разгон				•
<i>Vicia ervilia</i> (L.) Willd.	грахорица	•			
<i>Viola arvensis</i> Murray	дивља даниноћ				•
<i>Viscum album</i> L.	Имела				•
<i>Vitex agnus-castus</i> L.	конопљика	•		•	
<i>Zingiber officinale</i> Roscoe	Љумбир		•	•	

Расправа

Историјски посматрано терапијске индикације руте мењале су се од античке до савремене народне медицине. Међутим, индикације за нека обољења су константно присутне од антике до данас.

Употребу руте за лечење обољења *материце* препоручују сви консултовани извори, за регулисање менструалног циклуса (*еменагог*) употреба руте се препоручује у античкој медицини (*Corpus Hippocraticum* и *De materia medica*), европској средњовековној и нововековној српској народној медицини. Као *абортив* помиње се у античкој и нововековној српској народној медицини. Сава Петровић пише „Наше жене добро познају ову последњу особину седефа и често га безмерно употребљују, као абортивно средство; но многа је због тога можда и главом платила.“¹⁶⁰.

Рута се користила и за лечење *артритуса* као антиинфламаторно средство и аналгетик (*De materia medica*, европска и српска средњовековна медицина); за лечење очних болести, пре свега катаракте (*De materia medica*, европска средњовековна медицина и српска средњовековна и нововековна народна медицина). У списима античке, европске средњовековне и нововековне српске народне медицине налазе се прескрипције лекова за лечење *респираторног* и *урогениталног* система, а употребу руте у лечењу болести *гастроинтестиналног* система препоручују Диоскорид (*De materia medica*), аутори средњовековних медицинских списа (европских и српских) и дела о нововековној српској народној медицини.

Почев од средњег века, под утицајем исламске (арапске) медицине рута почиње да се користи и за лечење *неуролошких* и *психијатријских* обољења. У европској и српској средњовековној медицини, такође и у нововековној српској медицини рута се користи у лечењу можданог удара, епилепсије, за подстицање или смањивање полног нагона, код нервне растројености.

Руту за лечење *кожних болести* препоручује само Диоскорид, а за лечење болести *кардиоваскуларног система* само нововековна српска народна медицина.

Терапијске употребе руте покривају широк спектар болести којима су погођени скоро сви делови људског тела. Многе од болести наведених у античким и средњовековним списима, за које се користила рута, нису идентификоване, јер се и из самих њихових описа у изворима, не може са сигурношћу рећи о којој болести је реч.

Трансфером знања из арапске медицине, захваљујући истраживањима арапских фармацеута, у средњовековној медицини почиње коришћење руте за читав низ индикације којих није било у античкој медицини (квантитативни поремећаји свести /сомноленција, летаргија/, епилепсија, мождани удар). У савременој народној медицини арапских

160 Петровић, С. *Нав. дело*, 93. Овај цитат наводи и Риста Пешић Гостушки (*Нав. дело*, 41. Др Риста Пешић Гостушки додаје и напомену „Надам се да ће се оне у будуће држати само напред одређених доза.“).

земаља рута је у раширеној употреби за лечење менталних поремећаја и епилепсије¹⁶¹.

У српској народној медицини рута се користи као спазмолитик, седатив, венотоник, антихелминтик, еменагог, стомахик, карминатив, абортив, дијафоретик, аналгетик, адстригенс, вулнеарија, антидот, антиастматик и кардиотоник.

Поређење античке, средњовековне и српске народне медицине показује разлике у начинима припреме лекова. У *Corpus Hippocraticum* рута је мацерирана у вино и употребљава се са њим, или се користи са медом. Припрема руте у форми декокта и инфуза се не помиње у *Corpus Hippocraticum*, али Диоскорид у *De materia medica* наводи употребу руте у облику инфуза и декокта. Коришћење инфуза и декокта се не помиње у *Хиландарском медицинском кодексу*, али је зато у српској народној медицини најчешћа врста препарата за перооралну употребу чај (инфуз или декокт) од листова руте. Српска нововековна медицина препоручује *горко вино*¹⁶² за лечење болести стомака и јетре. Употреба *капи* и *течности за гаргарење* налази се у рецептурама античке, средњовековне и српске народне медицине.

Облици лекова за спољашњу примену су облог (fomenta), маст (unguentum) и мелем (emplastra).

Најчешће коришћени део биљке је лист, корен и семе се ређе употребљавају.

Активне супстанце садржане у рути имају бројна фармаколошка дејства. Фуранокумарини су антихистаминици¹⁶³. Флавоноиди имају антиинфламаторно, антиоксидативно, анти тромбичко, антихепатотоксично, антиалергијско, антивирусно и антиулкусно дејство¹⁶⁴. Екстракт – који садржи есенцијална уља и флавоноиде – делује антибактеријски, бактериостатски и антифунгално. Рута делује као еменагог због ефекта рутина који у високим концентрацијама може изазвати хиперимију у материци и појачану контрактилност, што може изазвати побачај. Да би се испољило абортивно дејство рута се мора узети у већој количини, што доводи до интоксикације организма праћене повраћањем, епигастричним болом, оштећењем јетре и бубрега, депресијом, поремећајем сна, вртоглавицом, делиријумом, несвестицом и често фаталним исходом¹⁶⁵. Рутин помаже да се повећа оштрина вида, користан је против едема, тромбогенезе, упале, грчева и хипертензије¹⁶⁶, користи се код повећане кртости и пропусности капилара, против грчева, за умирење и против

161 Pollio, A., De Natale, A., Appetiti, E., and all, 476.

162 Орфелин, З. *Искусни подрумар*, 169.

163 *Исто*

164 Parray, Sh. A. and all. Ruta graveolens: from Traditional System of Medicine to Modern Pharmacology: an Overview, *Am. J. PharmTech Res.* 2012; 2(2), 247; http://www.floraiberica.es/floraiberica/texto/pdfs/09_118_01_Ruta.pdf

165 PDR for Herbal Medicines Fourth editions, https://www.academia.edu/42179490/PDR_for_Herbal_Medicines_4th_Edition Преузето 21. 5. 2021.

166 http://www.floraiberica.es/floraiberica/texto/pdfs/09_118_01_Ruta.pdf

закречавања крвних судова¹⁶⁷. Флавоноиди су делотворни и код кардиоваскуларних болести¹⁶⁸.

Есенцијална уља имају антиинфламаторна, спазмолитичка, антихистаминична и цитотоксична својства¹⁶⁹, делују као вермифуга и рубифацијент¹⁷⁰. Због еупептичких својстава прописују се код поремећаја у желуцу и цревима. Есенцијална уља имају депресивно дејство на централни нервни систем.

Контраиндикована је употреба препарата који у себи садрже руту у току трудноће, због абортивног ефекта, и за време дојења, јер се активне супстанце које се налазе у есенцијалном уљу руте излучују преко мајчиног млека¹⁷¹.

Препарати руте узети per os у великим дозама имају токсично дејство.¹⁷²

У прескрипцијама сложених лекова у којима је заступљена рута наводи се да се рута комбинује са око 170 симплиција биљног порекла. Посматрано по периодима најзаступљеније су следеће биљке: жалфија, ловор (*Laurus nobilis* L.), босиљак (*Ocimum basilicum* L.) и маслина (*Olea europaea* L.) које се налазе у прескрипцијама сложених лекова у свим периодима од античке до нововековне српске медицине; уз руту у античкој и средњовековној медицини користе се: иђирот или водена сабљица, мирисна жука или камиља трава, морач, метвица, лан и оригано. Млечика и лаванда се наводе у списима средњовековне (европска медицина и Хиландарски медицински кодекс) и нововековне српске медицине.

По учесталости у прескрипцијама, посматрано сумарно, најчешће се са рутом комбинују: жалфија, оригано, коприва, босиљак, пелин, бухач и одољен (*Valeriana officinalis* L.).

Набројане биљке имају топло и суво својство, па се њиховом комбинацијом постиже синергетско дејство.

ЗАКЉУЧАК

Рута се користи у западној медицини од антике до данас. Употреба руте забележена је у *Corpus Hippocraticum* и Диоскоридовој *De materia medica*. После превођења арапске медицинске литературе (дела Ал Бирунија /973–1048/, ал Гафикија /† око 1160/, ибн ал Бајтара /око 1204–1248/,

167 Kišgeci, J. Lekovite i aromatične biljke, Beograd: Partenon, Srpska književna zadruga, 2008, 95.

168 Parray, Sh. A. and all., 247

169 Parray, Sh. A. and all., 247

170 http://www.floraiberica.es/floraiberica/texto/pdfs/09_u18_01_Ruta.pdf

171 Видети фусноту 75.

172 Asgarpanah, J., Khoshkam, R. Phytochemistry and pharmacological properties of *Ruta graveolens* L., *Journal of Medicinal Plants Research* Vol. 6(23), pp.3942-3949, 21 June, 2012 Available online at <http://www.academicjournals.org/JMPR> DOI: 10.5897/JMPR12.040

ибн Бутлана /† око 1063/ и других аутора) на латински језик (од краја XI до XIII века), арапска фармаколошка знања постају доступна и на западу. У најзначајнијој медицинској школи латинског Запада, Салерну, настају дела *De Simplici medicina dictus Circa Instans* (у коме се налази трактат о руте), и *Antidotarium* Николе Салернићанина (у коме су дате прескрипције више сложених лекова у чијем саставу се налази рута). У *Хиландарском медицинском кодексу*, чији су фармаколошки списи већином превод дела *Circa Instans* и *Antidotarium*, описан је широк спектар терапијских индикација руте. У нововековној српској народној медицини рута се првенствено користи за лечење рана, болести кардиоваскуларног система и неуропсихијатријских болести. Од времена лекара хипократске школе до наших дана рута је остала значајан лек за женске болести. Сазнања о отровности ове биљке у многоме су променила дијапазон њених терапијских индикација, али и припрему препарата за пероралну употребу, рута се све ређе мацерира у вино, и углавном се третира на високој температури пре примене.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

- Antidotarium Nicolai. Eene Middelnerlandsche vertaling van het Antidotarium Nicolai https://www.dbnl.org/tekst/_antoo4wsva01_01/_antoo4wsva01_01_0018.php (преузето 16. 2. 2019).
- АСАНУ, Стара збирка 447/517.
- Asgarpanah, J., Khoshkam, R. Phytochemistry and pharmacological properties of *Ruta graveolens* L., *Journal of Medicinal Plants Research* Vol. 6(23), pp.3942-3949, 21 June, 2012 Available online at <http://www.academicjournals.org/JMPR> DOI: 10.5897/JMPR12.040 (преузето 15. 5. 2021).
- Berg, W.S. van den. Увод. Eene Middelnerlandsche vertaling van het Antidotarium Nicolai https://www.dbnl.org/tekst/_antoo4wsva01_01/_antoo4wsva01_01_0018.php (преузето 16. 2. 2019).
- Богдановић, Д. Српска књижевност на путевима самосталног стварања, у: *Историја српског народа, прва књига*, Београд: Српска књижевна задруга, 2000.
- Бојанин, Ст. Лечење биљем у средњовековној Србији. Основни преглед, *Годишњак за друштвену историју*, 1, 2012, 7-34.
- Bovey, A. *Tacuinum Sanitatis: An early Renaissance guide to health*. London: Paul Holberton, 2005.
- Влајинац, М. *Речник наших старих мера*, I, САНУ Посебна издања CCCXLIX, Одељење друштвених наука, 40, Београд: Научно дело, 1961.
- Влајинац, М. *Речник наших старих мера*, III, САНУ Посебна издања CDXVIII, Одељење друштвених наука, 63, Београд: Научно дело, 1968.

- Влајинац, М. *Речник наших старих мера*, IV, САНУ Посебна издања CDLXXII, Одељење друштвених наука, 74, Београд: САНУ, 1974.
- Gligić, V. *Etimološki botanički rečnik*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1954.
- Гостушки, Р. П. *Лечење болести лековитим биљем Југославије*, Београд: издање штампарије „Глобус“ Борђа Анђелковића, 1935.
- Green M. H. (Edited and Translated). *The Trotula A Medieval Compendium of Women's Medicine*, Philadelphia: University of Pennsylvania, 2001.
- Грмек, М. Д. Садржај и подријетло Хиландарског медицинског кодекса бр. 517, *Споменик САНУ*, 110, 1961, 31–44.
- Daunay, M-Ch., Janick, J. and Paris, HS. *Tacuinum Sanitatis: Horticulture and Health in the Late Middle Ages*, *Chronica Horticulturae*, 49 (2009), 3, 2.
- Diels, H. *Preredsokratovci, fragmenti*, I tom, Zagreb: Naprijed, 1983, 138.
- Ђорђевић, В. Народна медицина у Срба [Прештампано из *Летописа* 114], Нови Сад: Српска народна задружна штампарија, 1872.
- Ђорђевић, Ј. Латинско – српски речник. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Ђурић, М. Н. *Историја хеленске књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996
- Елезовић, Г. Речник косовско-метоховског дијалекта, књ. 1 и 2, Приштина: Институт за српску културу, 1998.
- Животић, Д. *Лековито биље у народној медицини*, Београд: Партизанска књига, 1985.
- Илић-Тасић, С. *Епилепсија у српским средњовековним земљама* (докторска дисертација), Универзитет у Крагујевцу, Факултет медицинских наука, 2012.
- Илић-Тасић, С. *Епилепсија иза манастирских врата (у српским средњовековним болницама)*, Београд: Задужбина Андрејевић, 2014.
- Караџић, В. Ст. *Српски рјечник (1852)*, I, Сабрана дела, XI/I, Београд: Просвета, 1986.
- Катић, РВ. *Терминологија српске средњовековне медицине и њено објашњење*. САНУ, Посебна издања, књ. DXLI, Одељење медицинских наука, књ. 33, Београд: САНУ, 1982.
- Катић, РВ. *Термилошки речник српске средњовековне медицине*. САНУ, Посебна издања, књ. DLXXV, Одељење медицинских наука, књ. 36, Београд: САНУ, 1987.
- Катић Р. В. (приређивач и преводилац). *Медицински списи Ходошког зборника*, Београд: Народна библиотека Србије, Горњи Милановац: Дечје новине, 1990.
- Kišgeci, J. *Lekovite i aromatične biljke*, Beograd: Partenon, Srpska književna zadruga, 2008.
- Клајн, И, Шипка, М. *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј, 2007.
- Committee for veterinary medicinal products *Ruta graveolens*, https://www.ema.europa.eu/en/documents/mrl-report/ruta-graveolens-summary-report-committee-veterinary-medicinal-products_en.pdf (преузето 13. 12. 2020).

- Kostić, A. *Medicinski rečnik*, Beograd-Zagreb: Medicinska knjiga, 1956.
- Miguel ES. Rue in traditional Spain: frequency and distribution of its medicinal and symbolic applications. *Econ. Bot.*, 57(2003), 2, 231–244.
- Милеуснић, С. *Српски манастири*, Београд: Српска књижевна задруга, 2004.
- Мирковић, Л. Хиландарски типик. *Годишњица Николе Чупића*, XLIV, Београд: Издање Чупићеве задужбине, 1935.
- Михајловић, В. *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, II, Нови Сад: Институт за лингвистику, 1974.
- Орфелин, З. *Искусни подрумар*, Београд: Народна библиотека Србије, Горњи Милановац: Дечје новине, 1986.
- Parray, Sh. A. and all. Ruta graveolens: from Traditional System of Medicine to Modern Pharmacology: an Overview, *Am. J. PharmTech Res.* 2012; 2(2), 239–252.
- PDR for Herbal Medicines Fourth editions, https://www.academia.edu/42179490/PDR_for_Herbal_Medicines_4th_Edition (преузето 21. 5. 2021).
- Пелагићев народни учитељ*, (уредник Виолета Илић), Београд: Бокњига, 2005.
- Pedanii Dioscoridis anazarbei De Materia Medica libri quinque ad fidem Codicum manuscriptorum, editionis aldinae principis usquequaque neglectae, et interpretum priscorum textum recensuit, varias addidit lectiones, interpretationem emendavit, comentario illustravit Curtius Sprengel, Tomus primus, Lipsiae, 1829, https://books.google.rs/books/download/Pedanii_Dioscoridis_de_materia_medic.pdf. (преузето 26. 5. 2017).
- Пеичић, К. *Руководитељ к изгубљеном здрављу*, у Будиму, 1854.
- Петровић, С. *Лековито биље у Србији*, Српски архив за целокупно лекарство, одељак други, књига XVI, Београд: Краљевска државна штампарија, 1883.
- Петровић, С. *Турцизми у српском призрачном говору на материјалу из рукописне збирке Димитрија Чемерикућа*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- Platearius De simplicia medicina* – <http://gdz.sub.uni-goettingen.de/gdz>, PDF 45. (преузето 2. 10. 2019).
- Pollio, A., De Natale, A., Appetiti, E., and all. Continuity and change in the Mediterranean medical tradition: Ruta spp. (rutaceae) in Hippocratic medicine and present practices. *Journal of ethnopharmacology.* 116, 469–482.
- Радојичић, Б. Сп. Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару, *Архивист*, II, 1952, 2, 72.
- Радојичић, Б. Сп. Српске архивске и рукописне збирке на Светој Гори, *Архивист*, V, 1955, 2, 28.
- Радојичић. Н. Свети Сава, *Годишњица Николе Чупића*, XLIV, Београд: Издање Чупићеве задужбине, 1935.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица Српска, Загреб: Матица Хрватска, књига прва А-Е, 1967.

- Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица Српска, Загреб: Матица Хрватска, књига друга Ж-К, 1967.
- Свети Сава, Сабрани списи*, (приредио Димитрије Богдановић), Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1986.
- Симоновић, Д. *Ботанички речник научних и народних имена биљака*. САНУ, Посебна издања, књ. СССХVIII, Институт за српскохрватски језик, књ. 3, Београд: Научно дело, 1959.
- Soleil, D. Cris et Bruits des Malades dans la *Collection Hippocratique* [Šta lekar sluša: krici i zvuci bolesnika u *Hipokratskom zborniku*], *Lucida intervalla*, 37 (2008), 47–48.
- Софрић, П. *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба / по Ангелу де Губернатису / скупио и саставио Нишевљанин*, Београд: БИГЗ, 1990.
- Станковић, Р. Водени знаци Хиландарског медицинског кодекса N. 517 из 1550/60. године, *Археографски прилози*, 2004–2005, 26–27, 449–463.
- Stevanović, D. Piti ili ne piti: Hipokrat, *O vrstama vazduha, vode i mesta*, *Lucida intervalla*, 28 (2/2003), 101–111.
- Стевановић, Д. Хипократски спис о врстама ваздуха, воде и места (предговор). *Хипократ. О врстама ваздуха, воде и места*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- Tasić, S., Šavikin, K., Menković, N. *Vodič kroz svet lekovitog bilja*, Београд: Alexandria, 2009.
- Туцаков, Ј. *Лечење биљем – фитотерапија*, Београд: Култура, 1971.
- The Complex Case of Castor's Etymology. https://web.archive.org/web/2010203042939/http://www.billcassel.com/cwod_archive/beaver_castor_two.htm. (преузето 16. 5. 2018).
- http://www.floraiberica.es/floraiberica/texto/pdfs/09_118_01_Ruta.pdf (преузето 22. 1. 2021).
- Хиландарски медицински кодекс № 517*, Превод и рашчитан текст, приредио и уводну студију написао Реља В. Катић, превод Љубомир Котарчић и Младен Миливојевић, Београд: Народна библиотека Србије, Републички завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу СР Србије, Горњи Милановац: Дечје новине, 1989.
- <http://www.hilandar.org/manastir/istorija/10-i-11-vek/> (преузето 1. 10. 2019).
- <https://de.wikipedia.org/wiki/Humoralpathologie> (преузето 19. 3. 2021).
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Castoreum>. (преузето 16. 5. 2018).
- Collectio Salernitana, ossia documenti inediti, e trattati di medicina appartenenti alla scuola medica salernitana, raccolti ed illustrati da G. E. Henschel, C. Daramberg, E. S. De Renzi.* – <https://books.google.de/books?id=oHANAАААсААJ> (преузето 12. 2. 2021.)

Summary

RUE (RUTA GRAVEOLENS L.) IN THERAPY THROUGH THE CENTURIES

Zoran Vacić

Rue (*Ruta graveolens* L., Rutaceae) is a medicinal plant whose use can be traced continuously from antiquity to the present day. The use of rue is recorded in the *Corpus Hippocraticum* and Dioscorides' *De materia medica*. In the most important medical school of the Latin West, Salerno, the works *De Simplici medicina dictus Circa Instans* (which contains a treatise on rue) and the *Antidotarium* of Nicholas of Salerno (which contain prescriptions for several complex medicines containing rue) are created. The use of the rue is also mentioned in the manuscript *Chilandar Medical Codex No 517*, a medieval manual for doctors, written in the vernacular Serbian language, with some admixture of Old Slavonic, containing the teachings of the schools of Salerno and Montpellier. Simple and complex drugs and poisons are described in the most extensive writing of the Codex - the pharmacological one, which is mostly a translation of *Circa Instans* and *Antidotarium*. A wide range of therapeutic indications for the route are given in this document. In modern Serbian folk medicine, rue is primarily used to treat wounds, diseases of the cardiovascular system and neuropsychiatric diseases. From the time of the doctors of the Hippocratic school to our days, rue has remained an important remedy for women's ailments. Knowledge about the toxicity of this plant has changed the range of its therapeutic indications, as well as the preparation of preparations for oral use. Root is less and less macerated in wine, and is generally treated at a high temperature before use. This paper compares the therapeutic indications for the use of rue in ancient, European and Serbian medieval medicine (with special emphasis on the Hilandar medical codex) and modern Serbian folk medicine.

Key words: rue, ancient medicine, medieval medicine, Hilandar medical codex, Serbian folk medicine

800 ГОДИНА СРПСКЕ МЕДИЦИНЕ
Зборник радова Дванаестог конгреса историчара медицине
800 година српске медицине

Књига 1

Издавач
СРПСКО ЛЕКАРСКО ДРУШТВО
Џорџа Вашингтона 19
Београд

За издавача
Проф. др Милан А. Недељковић

Штампа
Graphic Studio d.o.o.
Павла Зарића 3/4
Земун

Тираж
200 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије, Београд
61(091)(491.11)(082)

КОНГРЕС историчара медицине "800 година српске медицине" (12 ; 2021 ; Београд) [Зборник радова Дванаестог конгреса историчара медицине] 800 година српске медицине : [одржаног од 14. до 18. септембра 2021., Београд]. Књ. 1 / [уредник Зоран Ваџић]. - Београд : Српско лекарско друштво, 2024 (Земун : Graphic studio). - 474, [2] стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 200. - Стр. 11-13: Уводна реч / Зоран Ваџић. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-6061-161-3
ISBN 978-86-6061-162-0 (низ)

а) Медицина -- Историја -- Србија -- Зборници

COBISS.SR-ID 140005129